

1066

42. årgang • 1/2012

TIDSSKRIFTET FOR HISTORIE

1066 - Tidsskrift for historie

Adresse

1066, c/o Institut for Historie, Njalsgade 102, 2300 København S • www.1066.dk info@1066.dk

Redaktion

Jacob Tullberg (ansvarshavende), Martina Henze, Kerstin Hundahl, Birgitte Holten, Rikke Ilsted Kristiansen, Pelle Larsen, Birthe Miller, Caroline Nyvang, Pernille Sonne, Christian A. Thomsen

Fagfællepanel

Christina Folke Ax, Morten Fink-Jensen, Peter Fransen, Michael Gelting, Anne Katrine Gjerløff, Peer Henrik Hansen, Ulf Skov Kyneb, Trine Madsen, Mette Tapdrup Mortensen, Jette Møllerhøj, Anita Kildebæk Nielsen, Morten Oxenbøll, Louise Sebro, Katrine Elmelund Tovgaard

Antiamerikanisme blandt danske intellektuelle i 1950'erne. Af Rasmus Sinding Søndergaard	3
Bonden og vejret i 1700-tallets Danmark. Af Marie Møller Christensen	15
Besættelse, død, heltemod og mindet om den sidste rigtige krig (Jakob Sørensen)	25
Terror - en fortælling om blod og had i historien (Morten Oxenbøll)	30
Langs et erindringssted (Holger Berg)	32
Danmarkshistorieforindvandrere(NilsHybel)	
34	
Danskere på krigseventyr og under pligtens tunge bud (Bjarne S. Bendtsen)	35
Flot, men forvirrende bog om Holmens historie (Jakob Seerup)	39
Efterkrigstidens Tyskland (Karl Christian Lammers)	41
Rus I: Bersærker og svampe. Af Morten Greis Petersen	44

Forsideillustration

Fritlagt udsnit af P.O. Johanssons Bonde-Practica. Den fulde tegning kan ses i artiklen om Bonden og vejret.

Du er velkommen til at printe 1066, men vær opmærksom på, at illustrationerne ikke nødvendigvis bliver kønne. De er skabt til skærm.

Copyright

© Forfatterne og 1066 - Tidsskrift for historie. Hele bladet med alt indhold må frit distribueres og citeres inden for citatreglerne og med angivelse af forfatterens navn og 1066 som kilde, men må ikke forvanskes eller gøres til genstand for kommercielle interesser.

ISSN: 2244-9817

Antiamerikanisme blandt danske intellektuelle i 1950'erne

Af Rasmus Sinding Søndergaard, stud.mag., Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, KU

Denne artikel diskuterer tilstedeværelsen af antiamerikanisme blandt danske intellektuelle placeret omkring den politiske midte i starten af 1950'erne. Artiklen udfordrer således den i forskningen udbredte opfattelse, at fænomenet i denne periode var begrænset til de politiske fløje. Gennem en analyse af kronikker i dagbladet Information i perioden 1950-55 viser artiklen, at der blandt kronikørerne eksisterede en udtalt antiamerikanisme præget af stereotype opfattelser af amerikanere som kulturløse, åndløse og materialistiske samt konforme, historieløse og umodne. Artiklen viser desuden, at disse negative stereotyper ofte ledsagedes af positive europæiske modstykker.

”De er kvæg i folden, som er bange for at faa pisk, hvis de ikke opper sig. Ser man hujende horder af tilskuere ved aftenens baseballkamp, kan man saamænd godt tænke paa hunnernes lejre i Norditalien. Ligeledes faar man ensretningens og massementalitetens aura mod sig naar man senere på aftenen gaar ad en forstadsgade og ser lysende fjernsynskærme i hundreder af hjem, mens familierne sidder med hypnotiserede øjne og følger kriminalfilms, boksekampe og komikere i een uendelighed med et utal af reklameopfordringer strøet ind imellem”. [1]

Med disse ord beskrev Henry Bjørnskov amerikanerne og det amerikanske samfund i en kronik i Information i 1955 efter et studieophold i USA. Bjørnskovs tematisering af amerikanerne var på ingen måde usædvanlig blandt danske intellektuelle i 1950'erne, der var et årti præget af omfattende forandringer i det danske samfund og ikke mindst i dets forhold til USA. Efter at Danmark netop havde valgt side i den kolde krig med modtagelsen af Marshall-hjælpen (1948-52) og medlemskabet af NATO (1949), begyndte amerikaniseringen af det danske samfund således at tage fart. Ikke mindst på det mentale plan, hvor USA for mange i høj grad fremstod som et ikon og en model til efterligning. [2] USA var kort sagt blevet afgørende for Danmarks sikkerhed og økonomiske vækst samt det altoverskyggende kulturelle forbillede. Samtidig var den kolde krig på frysepunktet med Korea-krigen (1950-53), mccarthyismen i USA, og en stigende frygt for atomkrig.

Danmark var et overvejende pro-amerikansk samfund i 1950'erne, og den dominerende opfattelse inden for forskningen beskriver i tråd hermed dansk antiamerikanisme som et begrænset fænomen, der primært fandtes på de politiske fløje. [3] Forskningen i dansk antiamerikanisme under den kolde krig er dog særdeles begrænset, og der eksisterer ikke noget hovedværk på området. De seneste år har emnet imidlertid fået lidt mere opmærksomhed blandt forskerne, og det er blevet argumenteret, at danskernes syn på USA var betydeligt mere ambivalent og mere kritisk i 1950'erne end hidtil antaget. [4]

Denne artikel positionerer sig på linje med den nyere forskning ved at demonstrere en udtalt kritik af USA og amerikanerne blandt en række intellektuelle om-

kring den politiske midte i perioden 1950-55. I det følgende vil artiklen diskutere, hvorledes kronikører i Information artikulerede antiamerikanisme baseret på stereotype opfattelser af amerikanere som kulturløse, åndløse og materialistiske samt konforme, historieløse og umodne. Først vil jeg afklare, hvad der i det følgende menes med begrebet antiamerikanisme og på baggrund af denne afklaring give et rids af antiamerikanismens udvikling. Dette rids er vigtigt for at placere artiklen i forhold til den eksisterende danske forskning på området og for at kunne forstå de danske kronikørers tematiseringer af USA og amerikanerne i 1950'erne.

Hvad er antiamerikanisme?

T rods den store anvendelse af begrebet antiamerikanisme – ikke mindst efter USA's ageren på den internationale scene efter terrorangrebet den 11. september 2001 – hersker der ikke konsensus om begrebets definition. Der eksisterer derimod en lang række bud på definitioner, opdelinger og kategoriseringer.[5] Et grundlæggende spørgsmål er, hvorvidt antiamerikanisme skal opfattes som en ideologi. Den amerikanske sociolog Paul Hollander hører til den gruppe, der mener, dette spørgsmål skal besvares med et ja. Ifølge Hollander repræsenterer antiamerikanisme en irrationel psykologisk reaktion, hvor USA bruges som syndebuk for frustrationer over egne problemer, f.eks. i forhold til politisk og kulturel modernisering, der ikke nødvendigvis skyldes USA.[6] Den australske professor i amerikanske studier Brendan O'Connor mener derimod ikke, at det giver mening at tale om en ideologi. Han argumenter i stedet for, at antiamerikanisme er en betegnelse, der er blevet brugt til at dække over en række tilfældige kritikker af USA, som ikke er del af en sammenhængende forestilling.[7] Antiamerikanisme drejer sig ifølge O'Connor i stedet om en følelsesmæssig holdning til USA.[8]

I det følgende rids af antiamerikanismens historie støtter jeg mig til O'Connors definition. Det vil sige, at jeg ikke ser antiamerikanisme som en sammenhængende ideologi, men derimod som en række forskellige, tilfældige kritikker af USA. Samtidig støtter jeg mig til indsigter fra den hollandske professor i amerikanske studier Rob Kroes, der har fremført, at europæernes syn på amerikanere bygger på en række stereotype forestillinger med udgangspunkt i sammenligninger mellem "os" og "dem". Kroes har således beskrevet Amerika som "a construct of the European mind"[9] og fremhævet Amerikas afgørende rolle som opposition i Europas identitetsdannelse.

Antiamerikanismens rødder

H elt tilbage fra dens opdagelse er "Den Nye Verden" blevet tillagt en række mytedannelser med rod i den europæiske kulturhistorie. Disse mytedannelser er et resultat af en identitetsmæssig spejling på tværs af Atlanten, hvor europæere i hundredvis af år har konstrueret deres egen identitet i et modsætningsforhold til amerikanere (og omvendt) og herigennem udviklet en række metaforer og stereotyper om nationen USA og amerikanerne.[10] Det er derfor vanskeligt præcist at fastsætte, hvornår antiamerikanisme udtrykkes første gang.

Den tidligste teoretiske antiamerikanisme dateres dog ofte til den såkaldte "degeneracy theory" udgivet i 1766. Med denne teori hævdede den franske naturforsker Georges-Louis de Buffon og den hollandske filosof Corneille de Pauw, at den

amerikanske natur var et biologisk deformt kontinent med skadelig effekt på mennesker og dyr. Mødet med den amerikanske natur aflivede dog efterhånden denne biologiske antiamerikanisme, som i stedet blev afløst af en kulturel, der kritiserede USA for at være kulturløst blandt andet på grund af fraværet af en elitær klasse.[11] Et eksempel på en sådan kritik findes hos den franske filosof og historiker Alexis de Tocqueville, der i klassikeren *Democracy in America* (1835) proklamerede: "I know of no other country, where, by and large, there exists less independence of mind or true freedom of discussion than in America".[12] Langt den overvejende del af kritikken af USA indtil det 20. århundrede var således rettet mod amerikansk kultur – eller det, der blev opfattet som mangel på samme.[13] Kritikken gik på, at USA var en uciviliseret, kulturelt tilbagestående nation, ikke mindst set i lyset af Europas egne stolte traditioner. Den norske forfatter Knut Hamsun udtrykte det meget direkte: "America is a very backward country culturally." [14]

Efter første verdenskrig steg de europæiske elites bekymringer for amerikansk indflydelse i resten af verden. USA blev opfattet som drivkraften bag moderniseringen, som især var tydelig i form af den amerikanske industrialisering. Kritikken knyttedes til en stereotyp af amerikanerne som uniforme masse-mennesker, der blev modsvaret af en idealisering af europæerne som individuelle og heterogene.[15] Eksempler på denne kritik findes, ifølge Kroes, bl.a. hos den hollandske historiker Johan Huizinga, der desuden kritiserede USA for at mangle intellektuelle, og hos den tyske historiker og filosof Oswald Spengler, der angreb, hvad han så som amerikanernes besættelse af penge samt fraværet af åndelighed og historisk forståelse.[16] Den europæiske elites kritik af USA i mellemkrigstiden var altså rettet mod industrialisering, modernisering og amerikansk kultur, og byggede på stereotype opfattelser af amerikanerne som konforme, materialistiske, uintellektuelle, kulturløse og historieløse.

USA's øgede indflydelse i Europa ovenpå anden verdenskrig medførte et øget fokus på USA i Europa, der blandt andet kom til udtryk i en betydelig vækst i "American Studies." Den udvikling var i høj grad resultatet af et amerikansk ønske om at gøre op med de mange europæiske antiamerikanske stereotyper ved at udbrede europæernes kendskab til USA, men ironisk nok udviklede studierne sig efterhånden til et middel til kritik af landet.[17] Efterhånden som antiamerikanismen efter anden verdenskrig blev forbundet med den ideologiske og politiske konflikt mellem øst og vest, blev den mere politisk og økonomisk. Antiamerikanismen blev hermed specielt – men ikke udelukkende – knyttet til den politiske venstrefløj og ofte inspireret af kommunismen.[18]

Overgangen fra den koldkrigsinspirerede kritik af USA til videnskabeligt anlagte studier af antiamerikanisme er flydende og svær at definere. Den tidlige forskningslitteratur er meget tendentiøs, og først efter den kolde krig er der udkommet mere seriøse værker om antiamerikanisme. De mest nævneværdige af disse tidlige værker er den franske antologi *The Rise and Fall of Anti-Americanism* fra 1990 og Poul Hollanders *Anti-Americanism* fra 1992.[19] Efter terrorangrebet på USA den 11. september 2001 er antiamerikanisme for alvor blevet genstand for omfattende forskning. Dette har medført en intens diskussion af begrebet og dets anvendelighed, årsager, variationer og historie med en række mere nuancerede værker til følge.[20]

Den danske kontekst

I Danmark har antiamerikanisme ikke tiltrukket sig den samme forskningsmæssige opmærksomhed som i udlandet. Emnet er oftest blevet indirekte behandlet i værker omhandlende forholdet mellem Danmark og USA, som i Peter Knoop Christensens *Amerikanisering af det danske kulturliv i perioden 1945-58 fra 1983*.^[21] Christensen kritiserer her skarpt, hvad han betegner som amerikansk kulturimperialisme og dets skadelige effekt på Danmark, og han udtrykker undervejs en klar antiamerikanisme. Hermed illustrer han, hvor vanskelig og utydelig, overgangen fra antiamerikanisme til en saglig forskning i emnet er. En mere nuanceret behandling finder man hos litteraterne Søren Schou og Hans Hertel i deres artikler fra henholdsvis 1992 og 2002.^[22] Her analyseres den danske antiamerikanisme under den kolde krig direkte med fokus på den kulturelle kritik af amerikansk populærkultur.

I takt med en stigende interesse for den amerikanske kulturelle påvirkning af det danske samfund under den kolde krig, er danske historikere for nylig begyndt at beskæftige sig mere indgående med emnet. Det har medført en del artikler og bøger, der i deres behandling af amerikaniseringen af det danske samfund mere eller mindre direkte tematiserer antiamerikanisme.^[23] Senest er interessen kommet til udtryk i form af forskningsprojektet "Amerikansk på dansk. Amerikaniseringsprocesser i Danmark 1945-75".

Forskningen i antiamerikanisme i de tidlige efterkrigsår har mest fokuseret på intellektuelle på de politiske fløje. Et eksempel herpå er Schous bidrag til antologien *Amerika i Dansk kulturliv 1945-75*, der udspringer af ovennævnte forskningsprojekt. Her viser Schou i sin analyse af amerikansk indflydelse på dansk litteratur, hvordan den kulturelle modstand imod USA især rettede sig mod materialisme, teknikdyrkelse og konformisme og var klart stærkest på de kulturelle fløje. Han hæfter sig ved, at antiamerikanismen forenede eliten på de ideologiske og politiske yderfløje, men havde et "hul i midten", da den ikke omfattede større dele af den danske befolkning.^[24] Hertel har ligeledes vist, hvordan antiamerikanisme kom til udtryk i kulturtidsskrifterne *Heretica* (1948-53) på højrefløjen og *Dialog* (1950-61) på venstrefløjen, samt DKP's avis *Land og Folk* (1945-91).^[25] I sin oversigt over den danske modtagelse af amerikansk litteratur og kultur fra det 20. århundredes begyndelse og frem til 1970'erne i *Amerika i Dansk kulturliv 1945-75* har Hertel gentaget, at den antiamerikanske kritik hovedsageligt kom fra de politiske fløje. Men samtidigt tilføjer han, at den også til en vis grad fandtes i aviser nærmere den politiske midte som *Jyllands-Posten*, *Kristeligt Dagblad* og *Information*.^[26] Hertel viser, at antiamerikanske stereotyper var til stede før anden verdenskrig, men delvist gik under jorden under besættelsen for så at vende tilbage igen under den kolde krig. Disse stereotyper kom til udtryk gennem en kulturel kritik, der især var rettet imod populærkulturen.

Jeg vil i forlængelse heraf vise, at antiamerikanske stereotyper ikke var reserveret til de politiske fløje, men også blev artikuleret af intellektuelle omkring den politiske midte. Til det formål analyseres kronikker i dagbladet *Information*, der i 1950'erne var en kritisk, men overvejende pro-amerikansk avis beliggende omkring midten i dansk politik.^[27] Avisen støttede således Danmarks økonomiske og militære samarbejde med USA og var samtidig stærkt anti-kommunistisk.^[28] Kronikørerne repræsenterer selvfølgelig ikke avisens politiske holdninger, men det må

formodes, at avisen ikke bragte synspunkter, der lå alt for langt fra dens egen position. Kronikkerne har derved en vis repræsentativitet for danske intellektuelle omkring den politiske midte frem for aviser eller tidsskrifter fra de ideologiske fløje. Fælles for langt de fleste kronikker er, at de er skrevet på baggrund af et ophold i USA, hvilket betyder, at kritikken i høj grad tager udgangspunkt i skribentens egne møder med amerikanerne. Artiklen bygger på tretten kronikker fra perioden 1950-55, hvoraf langt de fleste er skrevet af intellektuelle eller akademikere, hvilket understreger, at der er tale om en intellektuel antiamerikanisme.[29] Journalisten Erling Bjøl tegner sig for fem af de anvendte kronikker, hvoraf hovedparten bygger på hans rundrejse gennem de amerikanske stater i 1950. Forfatteren og kritikeren Elsa Gress, der har beskrevet sig selv som "pro-amerikansk antiamerikaner",[30] bidrager med tre artikler.

Den stereotype amerikaner

Kronikørernes kritik er rettet imod adskillige aspekter af det amerikanske samfund spændende fra individet til USA som nation. Fælles for kritikken er imidlertid, at den er baseret på en række negative og indbyrdes forbundne stereotyper. En stereotyp kan defineres som "en kategorisering, der generaliserer andre mennesker og grupper karaktertræk på en ofte overdreven måde".[31] Det er desuden typisk, at stereotypiseringen af amerikanerne hver gang modsvares af en opfattelse af europæerne som det positive modstykke.

Kulturløse masse mennesker

Sort set alle kronikørernes artikler er karakteriseret ved en fremstående og gennemgribende stereotyp, der beskriver USA og amerikanerne som kulturløse. Med anvendelsen af denne stereotyp udtrykkes en opfattelse af amerikanerne som et folk uden kultur, eller i bedste fald et folk med en underlegen og usofistikeret kultur, der ikke står mål med europæernes lange kulturhistorie. Stereotypen af amerikanerne som kulturløse kommer især til udtryk i kritikken af den amerikanske massekultur. Amerikanernes forbrug af fjernsyn, radio og aviser, der angiveligt næsten udelukkende beskæftiger sig med "ukultiverede" fænomener som sport, krimier, Hollywood-sladder, komik og reklamer, fremhæves af Bjøl i artiklerne *Sfinksforladte Memphis* og *Besøg i det mellemste vesten* fra 1950 som udtryk for manglende interesse og forståelse for kultur.[32] I sidstnævnte artikel hævder Bjøl endvidere, at amerikanerne foretrækker forbrugsgoder frem for god litteratur og er optaget af sport og film, der underforstået ikke opfattes som rigtig kultur.[33] Den antropologistuderende Henry Bjørnskov fremfører en lignende kritik i artiklen *Den jævne amerikaners filosofi i dag* fra 1955, hvor han beskylder den såkaldte massekultur for at fordærve amerikanerne og gøre dem til masse mennesker, der sidder passivt foran fjernsynet og lader sig hypnotisere af boksekampe, kriminalfilm, komikere og reklamer.[34] Der tegnes således et meget negativt og fordømmende billede af den amerikanske massekultur og det passive forbrug af denne.

Stereotypen om amerikanerne som kulturløse kommer også til udtryk i beskrivelsen af amerikansk madlavning. I Erling Bjøls beskrivelse af den amerikanske humors tilberedning af mad i artiklen *Guldet og de grønne skove* fra 1950 hedder det således: "Hun laver mad efter rubrikker. Hvordan den smager? Det er upuritanske

Amerikanernes forbrug af tv og radio med "ukultiveret" indhold blev af Bjøl opfattet som et udtryk for manglende kulturforståelse.

© Dagbladet Information, 29. maj 1950

egenskaber som videnskabsmand, er de altså tilknyttet stereotypen som kulturløs. Dette er med til at understrege, hvor centralt stereotypen er inkorporeret i synet på amerikanerne.

Åndløse materialister

Knyttet til stereotypen om amerikanerne som kulturløse masse-mennesker er en stereotyp, der beskriver amerikanerne som åndløse og materialistiske. Med denne stereotyp understreger kronikørerne igen amerikanernes angivelige trang til materielt forbrug frem for åndelig stimulans, mens europæerne atter fremhæves som modstykket, der helliger sig det intellektuelle frem for den fordærvende amerikanske materialisme.

Stereotypen om amerikanernes trang til materielt forbrug kommer til udtryk i Bjøls kritik af pressen i artiklen *Amerikansk Presse* fra 1950, hvori han kritiserer størstedelen af de amerikanske aviser for at mangle kvalificeret kulturel debat og udlandsstof.[37] I stedet er aviserne fyldt med intetsigende Hollywood-stof.[38] I artiklen *Besøg* i det mellemste vesten fra samme år beklager Bjøl videre, at de fleste amerikanere læser populære ugeblade af dårlig kvalitet og således forbliver uvidende om verden omkring dem. Endvidere karakteriserer han antallet af aviser og deres oplagstal som meget lave ud fra danske standarder. F.eks. fremhæver han, at Minneapolis, der beskrives som på størrelse med København, kun har en avis.[39] Desuden kritiserer han antallet af annoncer i aviserne for at være alt for højt og beskylder her-

europæiske betragtninger. Vi skal have vitaminer, saa vi kan blive stærke og sunde, veludrustede til kampen for tilværelsen".[35] Modsat europæerne forstår amerikanerne sig, ifølge Bjøl, altså ikke på smag og finere madlavning, som de for øvrigt er komplet uinteresserede i.

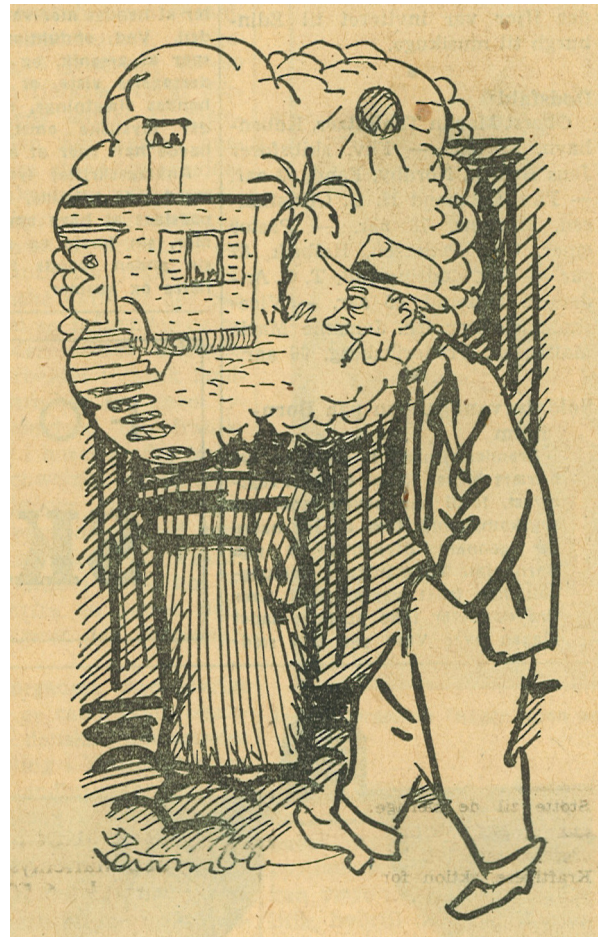
Negative forestillinger om amerikanernes omgang med moderne teknik er et andet, vigtigt element i kritikken af amerikanerne som kulturløse masse-mennesker. Et eksempel findes i Bjørnskovs artikel, hvor han beskriver amerikaneren som en tekniker, der er nysgerrig og går videnskabeligt og pragmatisk til værks i forsøget på at løse problemer. Men selv denne ret positive beskrivelse af amerikaneren som videnskabsmand ledsages af en stereotyp opfattelse af denne som kulturløs. "En naturbetragtning, en lyrisk passage lader ham kold. [...] Amerikaneren skal ikke svares på med digtning, men med eksakt viden. Der er en tekniker i ham".[36]

Selv når amerikaneren tillægges positive

ved indirekte aviserne for at være afhængige af annoncørerne.[40] Bjøl opfatter altså pressen som påvirket af kapitalen, og som værende fordummende og uintellektuel og dermed medvirkende til at gøre amerikanerne åndløse og uvidende.

Både Bjøl og Bjørnskov hævder desuden, at amerikanerne blot planlægger, men aldrig tænker.[41] Forfatteren Elsa Gress fremfører i artiklen Friheden i Amerika fra 1952, at denne pragmatiske tilgang til verden betyder, at realismen er så fremherskende, at der ikke er meget plads til idéer. Dette perspektiv kommer frem gennem hendes kritik af den akademiske frihed i USA, som hun beskriver som begrænset og truet eller knap eksisterende.[42] I artiklen Akademiske problemer i USA fra 1952 beskriver den sprogstuderende Søren Egerod undervisningen på Berkeley som værende af høj standard, men kritiserer dens form for ikke at levne plads til personligt initiativ og ansvar. Egerod beskriver endvidere forholdet mellem lærer og elev som i en dansk underskole, og disciplin og effektivitet som nøgleord for den nøje tilrettelagte undervisning. Denne struktur tillægges af Egerod de amerikanske studerendes forsinkede intellektuelle udviklingsproces, der ifølge ham er resultatet af, at amerikanske børn intet lærer før universitetet og er komplet uvidende om andre kulturer og verdens tilstand.[43] Gress og Egerod fremfører endvidere begge, at amerikanske akademikere generelt har et dårligt forhold til offentligheden og lav status i samfundet.[44] I et forsøg på at påvise, at USA har en række middelalderlige træk, tager Gress i artiklen Det middelalderlige Amerika fra 1952 kritikken et skridt videre og beskylder hele det amerikanske samfund for at være gennemsyret af en dybtstikkende anti-intellektualisme.[45] Der males altså et portræt af amerikanerne som ignorante og åndløse.

Amerikanernes åndløshed understreges ifølge kronikørerne af deres materialisme, som angiveligt kommer til udtryk i deres forbrug af en underlegen massekultur frem for "ægte" kultur, som beskrevet af både Bjørnskov og Bjøl ovenfor. I Guldet og de grønne skove kritiserer Bjøl endvidere, hvad han opfatter som amerikanernes besættelse af at vise deres succes for omverdenen i form af forbrug af materielle goder, idet han oplister en række forbrugsgoder, der bruges som succesparametre (bil, tv, rejser osv.).[46] I artiklen Dansk ar-

Stereotypen af amerikanerne som åndløse er tæt forbundet med en kritik af deres påståede betagethed af penge og materielt forbrug.
© Dagbladet Information, 7. juni 1950

bejder om negrene i USA fra 1952 hæfter Harry Jensen sig ligeledes ved amerikanernes betagethed af at tjene penge og deres fokus på at nyde livet.[47] Stereotyperne af amerikanerne som kultur- og åndløse er altså tæt forbundet med en kritik af deres materielle forbrug.

Konforme samlebåndsmennesker

Knyttet til kritikken af den amerikanske massekultur og det materielle forbrug er opfattelsen af amerikanerne som konforme. Denne stereotyp ser amerikanerne som masse-mennesker, der agerer og tænker ens. Igen findes den klare modpart i europæerne, der opfattes som selvstændige og tænkende individer. Bjørnskov giver i artiklen Den jævne amerikaners filosofi i dag udtryk for denne stereotyp, når han hævder, at symbolet på den amerikanske civilisation er samlebåndet.[48]

Ensartetheden beskrives dels i de fysiske rammer, dels i menneskene. Bjøl beskriver flere gange byerne som triste og ens og fremhæver dette som et udtryk for standardisering.[49] I artiklen Det middelalderlige Amerika overfører Gress den fysiske ensartethed til amerikanerne selv og beskriver dem som konforme og optagede af at rette ind.[50] Bjøl udtrykker stereotypen om amerikanerne som konforme masse-mennesker, ved at hævde, at selv amerikanernes tænkemåde er ens. I Sfinksforladte Memphis fra 1950 skriver han således, at man kan reducere amerikaneren til én social type: "...forretningsmanden, der arbejder sig op fra grunden. The Salesman".[51] Bjøl hævder i samme artikel endvidere, at den mentale ensretning giver sig udslag i en række holdninger, som amerikanerne forventer at have til fælles, og som viser, at amerikanerne er arrogante og selvtilstrækkelige.[52]

I sin beskrivelse af mccarthyismen i artiklen Jagten efter sikkerhed fra 1955 beskriver den svenske professor og daværende chefredaktør på Dagens Nyheter Herbert Tingsten direkte amerikanerne som konforme. Tingsten henviser til, at konformismen er blevet værre som følge af mccarthyismen, der skræmmer amerikanerne fra selvstændig stillingtagen og begrænser det personlige.[53] Som allerede beskrevet mener Bjørnskov, at ensretningen stimuleres af massekulturen, mens Bjøl i Sfinksforladte Memphis beskylder amerikanerne for at lide under en udpræget trang til konformisme. Bjøl finder eksempler på denne konformisme i børneopdragelsen samt i amerikanernes tøjstil, der, ifølge Bjøl, dikteres af en skiftende mode, som er stærkt influeret af Hollywood.[54] Den af kronikørerne fremførte stereotyp om amerikanerne som konforme er således knyttet til en række aspekter af samfundet og amerikansk kultur.

Emotionelle børn uden historieforståelse

Endelig er der stereotypen om amerikanerne som historieløse, der retter sig imod amerikanernes angiveligt manglende historie og kritiserer, hvad kronikørerne opfatter som en manglende forståelse for den "tragiske" historiske udvikling, som europæerne angiveligt har tilegnet sig. Knyttet til denne anklage om historieløshed finder man en stereotyp opfattelse af amerikanerne som umodne og barnlige. Denne stereotyp om amerikanerne som historieløse børn kommer tydeligst til udtryk i kritikken af den amerikanske udenrigspolitik i kølvandet på USA's nederlag i Koreakrigens indledende fase. F.eks. karakteriserer Bjøl i artiklen Amerikas sejr over sig selv fra 1950 USA som en ung, ærekær og emotionel nation, der er styret af sine følel-

ser og dermed angiveligt er en irrationel og uansvarlig international aktør.[55]

Som et eksempel på, hvor utilregnelige og følelsesstyrede amerikanerne er, fremhæves en Gallup-undersøgelse, der viste, at 45 % af amerikanerne var tilhængere af at bruge atombomben mod Kina efter nederlaget i Korea. I ovennævnte artikel opfatter Bjøl dette som et udtryk for et barnligt raserianfald, og han beskriver en række politikeres udtalelser som et udtryk for, at også disse er blottet enhver form for rationalitet. Bjøl mener ligeledes, at barnligheden kommer til udtryk i det, han opfatter som et irrationelt raseri mod kommunister og europæiske allierede.[56] I Besøg i det mellemste vesten beskriver Bjøl ligeledes amerikanerne som naive.[57] Disse beskrivelser af amerikanerne som emotionelle børn minder om Egerods beskrivelse af amerikanerne som intellektuelt umodne, nævnt ovenfor. I forlængelse heraf konstaterer Kristian Svarre i sin artikel Det 18. århundrede i det 20s Amerika fra 1950 ligeledes, at samtidens generelle europæiske opfattelse er, at USA er en ung, traditionsløs nation.[58]

I kronikørernes kritik ligger der således en klar forestilling om, at USA som nation er upålidelig på grund af sin unge alder, hvorimod de europæiske nationer, i kraft af deres mangeårige erfaringer, er mere velovervejede og ansvarlige aktører. I modsætning til de øvrige stereotyper er opfattelsen af USA som historieløs i høj grad knyttet til en kritik af den amerikanske udenrigspolitik.

Afrundende betragtninger

Kronikørernes negative stereotyper viser, at der selv i en erklæret pro-NATO avis som Information i første halvdel af 1950'erne fandtes antiamerikansk kritik hos det, der må betegnes som intellektuelle omkring den politiske midte. Stereotyperne fremstiller amerikanerne som kulturløse, åndløse og materialistiske samt konforme, historieløse og umodne. Disse stereotype opfattelser udgør en kritik af USA og amerikanerne, der ifølge O'Connors definition kan karakteriseres som antiamerikanisme. Et centralt element i denne antiamerikanisme er desuden stereotypernes identitetsgivende funktion gennem sammenligninger, hvor amerikanerne tillægges negative karaktertræk, mens europæerne beskrives som de positive modstykker, præcis som det er blevet påpeget af Kroes.[59]

Det er interessant at bemærke, at stereotyperne især er forbundet med kulturel kritik og kun i mindre grad med kritik af politisk eller social-økonomisk karakter. På det politiske felt kunne man være uenig i forhold til konkret udenrigspolitik osv., men man delte den grundlæggende opfattelse af demokrati (selvom man godt kunne kritisere amerikanerne for at have en forkert variant af dette).[60] Kronikørernes fokus på kulturel kritik må formodes at være et resultat af den amerikanske populærkulturs øgede synlighed i Danmark i efterkrigsårene. Dermed er antiamerikanismen forbundet med den tiltagende amerikanisering af det danske samfund i perioden. Den antiamerikanske kritiks udprægede brug af stereotyper med rødder langt tilbage i europæisk kulturhistorie indikerer dog, at antiamerikanismen går længere tilbage end det 20. århundredes amerikaniseringsprocesser, og således ikke udelukkende bør opfattes som et resultat heraf.

Samtidig kan det tænkes, at europæiske intellektuelle stadig følte sig overlegne på det kulturelle felt og her så en mulighed for at kompensere for den politiske

magtforskydning fra Europa til USA. I artiklen Romere i Athen fra 1952 beskriver Gress Europa som det forfaldne Athen, der har mistet sin politiske betydning, men stadig står tilbage som kunstens og filosofiens arve. USA derimod indtager rollen som det rige og magtfulde Rom, der trods sin status som stormagt ikke har været i stand til at skabe en kultur og civilisation på højde med Athen.[61] Denne historiske analogi til Athen og Rom, der er blevet beskrevet som det "athenske kompleks", var en central del af flere europæeres selvforståelse i perioden.[62]

Påvisningen af kritik af USA blandt intellektuelle omkring den politiske midte i perioden giver et beskedent bidrag til en mere nuanceret opfattelse af Danmarks forhold til supermagten USA i den tidlige fase af den kolde krig.

Summary

This article shows the presence of anti-Americanism among Danish intellectuals placed around the political centre in the beginning of the 1950s. Hereby, the article challenges the prevalent view among scholars which argues that the phenomenon was confined to the political wings in this period. Through an analysis of feature articles in the daily paper Information in the period 1950-55, the article demonstrates that the feature writers held a pronounced anti-Americanism characterized by stereotyped notions of Americans as uncivilized, inane and materialistic as well as conformist, without a sense of history and immature. The article further shows how these negative stereotypes often are corresponded by positive European counterparts.

-
- [1] Kronik i Information 27-12-1955, Henry Bjørnskov: Den jævne amerikaners filosofi i dag.
- [2] Klaus Petersen og Nils Arne Sørensen: Ameri-Danes and Pro-American Anti-Americans. Cultural Americanization and Anti-Americanism in Denmark after 1945. I Alexander Stephan (red.): The Americanization of Europe. New York 2006, s. 127 f.
- [3] Sst., s. 135; Søren Schou: Postwar Americanisation and the Revitalisation of European Culture. I Michael Skovmand og Kim Christian Schrøder (red.): Media Cultures. New York 1992, s.152 ff.; Hans Hertel: Kulturens kolde krig. Polarisering, antikommunisme og antiamerikanisme I dansk kulturliv 1946-60. I Kritik august 2002, s. 18 ff. (Hertel ser den som mere udbredt, men deler vurderingen af dens meget begrænsede indflydelse).
- [4] Iben Vyff: Øst, vest - hvilken fremtid er bedst?: Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950'erne. Roskilde 2007, s. 263 f.
- [5] Se blandt andet: Moisés Naím: Anti-Americanisms. A Guide to Hating Uncle Sam. I Foreign Policy nr. 128, 2002, s. 103; Rob Kroes: Anti-Americanism and Anti-Modernism in Europe. I Alexander Stephan (red.): Americanization and Anti-Americanism. New York 2005, s. 202; Paul Hollander: Anti-Americanism: Critiques at Home and Abroad, 1965-1990. New York 1992, s. 443 f.; Vyff, s. 283 f.
- [6] Hollander s. 389 og s. 409 ff. For en lignende definition se Marie-France Toinet: Does Anti-Americanism Exist?. I Denis Lacorne, Jacques Rupnik og Marie-France Toinet (red.): The Rise and Fall of Anti-Americanism. New York 1990, s. 219. Her defineres antiamerikanisme som "systematic opposition – a sort of allergic reaction to America as a whole".
- [7] Brendon O'Connor: The Anti-American Tradition: A History in Four Phases. I Brendon O'Connor og Martin Griffiths: The Rise of Anti-Americanism. New York 2006, s. 21.
- [8] Brendon O'Connor og Martin Griffiths: Introduction: Making Sense of Anti-Americanism. I O'Connor og Griffiths: The Rise, s. 1.

- [9] Rob Kroes: *If You've Seen One, You've Seen the Mall: Europeans and American Mass Culture*. Urbana 1996, s. 40.
- [10] Sst., s. 1
- [11] Brendon O'Connor: *A History of Anti-Americanism: From Buffon to Bush*. I Brendon O'Connor og Martin Griffiths (red.): *Anti-Americanism. History, Causes, Themes*. Oxford/Westport, Connecticut 2007, s. 8 f.
- [12] Toinet, s. 223 f.
- [13] Kroes: *If You've Seen One*, s. 10 f.
- [14] O'Connor: *The Anti-American Tradition*, s. 13.
- [15] Kroes: *Anti-Americanism and Anti-Modernism*, s. 203 f.
- [16] Kroes: *If You've Seen One*, s. 19.
- [17] Pells: *Not Like Us*. New York 1997, s. 94-133.
- [18] O'Connor: *The Anti-American Tradition*, s. 14 f.
- [19] Hollander: *Anti-Americanism*; Lacorne, Rupnik og Toinet: *The Rise and Fall*.
- [20] Se blandt andet: Stephan: *The Americanization of Europe*; Peter J. Katzenstein og Robert O. Keohane: *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell Studies in Political Economy. Ithaca 2007; O'Connor og Griffiths: *The Rise*; O'Connor og Griffiths: *Anti-Americanism*.
- [21] Peter Knoop Christensen: *Amerikanisering af det anske kulturliv i perioden 1945-58*. Ålborg 1983.
- [22] Hertel; Schou.
- [23] Se især Petersen og Sørensen, men også Vyff; Søren Hein Rasmussen og Rasmus Rosenørn (red.): *Amerika i dansk kulturliv 1945-75*. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences. Odense 2010; Søren Hein Rasmussen (red.): *Den kolde krigs billeder*, 1. udgave. København 2009; Klaus Petersen og Niels Arne Sørensen: *Den kolde krig på hjemmefronten*. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences. Odense, 2004; Marianne Rostgaard: *Opinionsdiplomati og amerikanisering: Den kulturelle side af den kolde krig*. I *Arbejderhistorie* 4, 2004; Marianne Rostgaard: *Kampen om sjælene: Dansk Marshallplan Publicity 1948-1950*. I *Historie*, 2002.
- [24] Søren Schou: *Konformidabelt. Amerikansk indflydelse på dansk litteratur, især i efterkrigstiden*. I Hein Rasmussen og Rosenørn 2010, s. 41-58.
- [25] For en beskrivelse af disse se Hertel, s. 9 ff.
- [26] Hans Hertel: *\$Torebror \$Am og den forbudne frugt. Amerikansk litteratur og kultur i Danmark før og efter 1945 - et overblik*. I Hein Rasmussen og Rosenørn, s. 11-38.
- [27] Niels Thomsen og Jette D. Søllinge: *De danske aviser 1634-1991 / Bd. 3, 1918-1991*. Odense 1991, s. 239.
- [28] Niels Thomsen: *Dagbladskonkurrencen 1870-1970 : Politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling*. København 1972, s. 483-485.
- [29] I alt ligger omkring 25 kronikker til grund for undersøgelsen, men kun 13 anvendes her.
- [30] Hertel, s. 22.
- [31] Helen Krag (red.): *Mangfoldighed, magt og minoriteter: Introduktion til minoritetsforskningens teorier*, 1. udgave. Frederiksberg 2007, s. 92 f.
- [32] *Kronikker i Information 29-05-1950*, Erling Bjøl: *Sfinksforladte Memphis*, og *10-02-1950*, Erling Bjøl: *Besøg i det mellemste vesten*.
- [33] *Kronik i Information 29-05-1950*.
- [34] *Kronik i Information 27-12-1955*.
- [35] *Kronik i Information 07-06-1950*, Erling Bjøl: *Guldet og de grønne skove*.
- [36] *Kronik i Information 27-12-1955*.
- [37] *Kronik i Information 12-05-1950*, Erling Bjøl: *Amerikansk presse*.

- [38] Kronik i Information 10-02-1950.
- [39] Sst., København havde i 1950 12 dagblade.
- [40] Kronik i Information 12-05-1950.
- [41] Kronikker i Information 07-06-1950 og 27-12-1955.
- [42] Kronik i Information 14-01-1952, Elsa Gress: Friheden i Amerika.
- [43] Kronikker i Information 16-09-1950, Egerod: Akademiske problemer i USA og 12-02-1952, Elsa Gress: Det middelalderlige Amerika.
- [44] Kronikker i Information 06-09-1950, Elsa Gress: Romere i Athen og 16-09-1950.
- [45] Kronik i Information 12-02-1952.
- [46] Kronik i Information 07-06-1950.
- [47] Kronik i Information 04-02-1952, Harry Jensen: Dansk arbejder om negrene i USA.
- [48] Kronik i Information 27-12-1955.
- [49] Kronikker i Information 29-05-1950 og 10-02-1950.
- [50] Kronik i Information 12-02-1952.
- [51] Kronik i Information 29-05-1950.
- [52] Sst.
- [53] Kronik i Information 05-09-1955, Herbert Tingsten: Jagten efter sikkerhed.
- [54] Kronik i Information 29-05-1950.
- [55] Kronik i Information 16-12-1950, Erling Bjøl: Amerikas sejr over sig selv.
- [56] Sst.
- [57] Kronik i Information 10-02-1950, Erling Bjøl.
- [58] Kronik i Information 26-01-1950, Kristian Svarre: Det 18. aarhundrede i det 20.s Amerika.
- [59] Søren Hein Rasmussen og Rasmus Rosenørn kommer frem til en lignende konklusion i Hein Rasmussen og Rosenørn, s. 222.
- [60] Vyff når frem til en lignende opfattelse i Vyff, s. 286.
- [61] Kronik i Information 06-09-1950.
- [62] Pells, s. 160.

Bonden og vejret i 1700-tallets Danmark

Af Marie Møller Christensen, stud.mag., Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, KU

For dem, der dyrker jorden, har vejret altid udgjort en af de vigtigste faktorer for udbyttet af årets høst og dermed for levegrundlaget for mange. Bønder har gennem tiderne holdt øje med vejret og forsøgt at forudsige det. Hvordan kunne man ellers komme frem til, hvornår det var mest optimalt at så og høste? Denne artikel vil med udgangspunkt i to bondedagbøger se på, hvordan bønder i slutningen af 1700-tallets Danmark opfattede og brugte vejret. Bønderne forstod vejret ud fra den traditionelle bondementalitet, men samtidig optog de nogle af oplysningstidens nye videnskabsidealer.

Vejr- og klimahistorie er en gren af historievidenskaben, der beskæftiger sig med at afdække fortidens forskellige klimaer. Historiske kilder, primært tekster, kan indgå som støtte til et ellers fattigt datamateriale i rekonstruktionen af tidligere tiders klima. For historikeren er det også relevant at undersøge, hvordan tidligere tiders klima og klimaskift har påvirket mennesket. Klima er defineret ved gennemsnittet af vejr målinger et givet sted over en årrække på normalt 30 år.

I England er der inden for de seneste år udkommet flere bøger om vejret, som anskuer det ud fra en kulturhistorisk synsvinkel.[1] Her er klima- og vejrhistorien vendt på hovedet, idet det ikke længere er vejret og klimaet, der påkalder sig den primære interesse, men snarere opfattelser og italesættelser af vejr og klima. Med de engelske bøger som inspiration vil dette artikelbidrag ud fra danske kilder skrive kulturhistorisk om vejret. Formålet er derfor ikke at undersøge meteorologi i klassisk videnskabshistorisk forstand, men derimod at belyse en del af den mere folkelige forståelse af vejret.

Artiklen vil afdække, hvilken forestilling om vejr og meteorologi, bønder i slutningen af 1700-tallet havde. Desuden vil den komme ind på grundene til, at de havde denne forestilling, altså hvad der kan have påvirket dem. De to hovedpersoner er bonden Christen Andersen fra Nørre Tulstrup og bonden Lars Nielsen fra Stavns-holt. Christen Andersen førte sin dagbog fra 1786-1797 og Lars Nielsen sin fra 1789-1794. Da de er nogenlunde samtidige, danner de et godt sammenligningsgrundlag. Men netop disse to dagbøger er også valgt, fordi de indeholder mange og meget regelmæssige vejrbeskrivelser. Flere end mange andre bondedagbøger.[2]

Da det primære kildegrundlag kun er to personers dagbøger, kan det selvsagt ikke repræsentere hele landbobefolkningen. Desuden hørte, som vi senere skal se på, Christen Andersen og Lars Nielsen begge til den mere velstillede og veluddannede del af landboerne. I slutningen af 1700-tallet skrev ikke mange bønder dagbøger, så selv dette, at de førte dagbog, gør, at de skiller sig ud.

1700-tallets natursyn og meteorologi

I oplysningstiden var natursynet i en brydningstid. Man begyndte at anskue naturen som et element, der kunne underlægges den menneskelige vilje. Oplysningsfolk ville tæmme den vilde natur, så bl.a. landbruget blev formet efter, hvad man mente, var mest rationelt. Det betød, at landboernes gamle kulturlandskab skulle ændres. Inddelingen af marker m.m. var igennem generationer sket på naturens præmisser. Oplysningsfolk mente, at bøndernes tankegang, ligesom deres landbrug, ikke fulgte tidens idealer om rationalitet, men var styret af gammel vane. Man kan tale om et kultursammenstød, hvor man oppefra i samfundet ønskede at ændre nedad i samfundet på bøndernes mentalitet og levevis.[3]

En udbredt tanke i 1700-tallet var, at den menneskelige karakter præges af naturomgivelserne. Et eksempel er koloniseringen af Nordamerika, hvor nybyggerne fældede skove, udtørrede sumpe og opdyrkede nyt land. På den måde mente man, at det amerikanske klima blev civiliseret. Klimaet kom til at ligne Europas, hvilket de primitive indianere ikke passede til.[4] For tilhængere af oplysningstanken var det nærliggende at mene, at man ved at ændre på det gamle kulturlandskab i Danmark også kunne ændre bøndernes karakter. Man kan bl.a. se landboreformerne som en del af denne udvikling. Men processen udsprang ikke hos landboerne selv, og ændringerne foregik langsomt.

I 1700-tallet fik meteorologien stor interesse hos lærde kredse i Europa. I Danmark ønskede man i Videnskabernes Selskab at følge med denne strømning. Med Videnskabernes Selskab og personer som Horrebow-familien og Thomas Bugge blev der i 1700-tallet observeret og forsket i vejret.[5] Denne interesse i vejret var, som vi skal se, ikke koncentreret hos eliten i Videnskabernes Selskab, men eksisterede også blandt mange andre i samfundet.

Et problem for de tidlige meteorologiske studier var, at kommunikationsformerne var langsomme. Først i slutningen af 1800-tallet blev telegrafens og den generelle infrastruktur god nok til, at man kunne indsamle regelmæssige observationer fra hele Danmark. I 1872 oprettede man Meteorologisk Institut. Udover at indsamle og bearbejde vejrmålinger, var instituttets formål at oprette en vejrtjeneste især med henblik på at varsle storm til de sejlende.[6]

Den periode, som de to dagbøger dækker, var kendetegnet ved, at meteorologien og hermed prognoser om vejret endnu ikke var institutionaliseret på samme måde, som vi kender i dag. I den bredere offentlighed var der ingen, der ejede retten til at udtale sig om og tolke vejrfænomener. Bøndernes egne vejrobservationer havde derfor større udsagnskraft på denne tid.

Christen Andersen

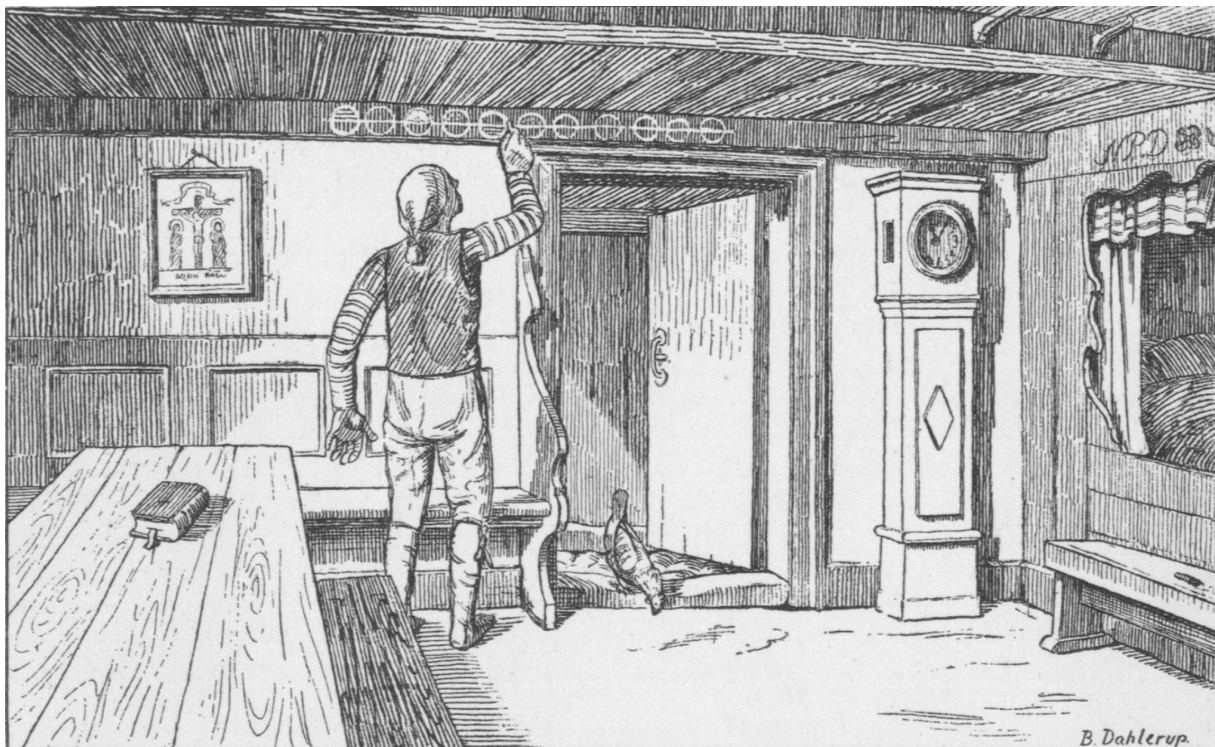
Christen Andersen var fæstebonde i Nørre Tulstrup, der ligger mellem Viborg og Randers. Udover at være bonde, dyrke jorden og holde kreaturer, fældede han træer og solgte dem, handlede med uld m.m. Christen Andersen var i lokalsamfundet en velhavende mand, der ved flittigt arbejde forøgede sin rigdom igennem årene.[7]

Hans dagbog forløber over små 11 år og er i forhold til andre bondedagbøger meget omfattende med notater næsten hver dag. Ud fra læsning af dagbogen, kan man dog se, at han ikke skrev i den hver dag, men derimod nedskrev notaterne

nogle dage efter hændelsen. Det fremgår bl.a. af, at han ud for den 29. januar 1787 skrev, at tøvejret fortsatte hele ugen.[8]

Dagbogens formål har formentlig været en forlængelse af hans egen hukommelse. Med dagbogen kunne Christen Andersen holde styr på sine forretninger, gøremål og ikke mindst vejret. Vejret har en særlig plads i dagbogen, da det næsten er omtalt for hver dag og nogle gange udgør indholdet af et hel dags notat. Typiske vejrnøtater er f.eks.: "L.4. Vilde voren i Viborg, og kom der ike, thi det sneed og knøg [føg] og frøs meget hart"[9] (marts, 1786), eller "L.25. Sant Poelsdag, solen lod sig lit dunkel see ved midags tiide, ellers graae vejr og snee iblant, (...)" (januar 1794).[10] Vejrnøtaterne er holdt i samme korte, koncise og rent registrerende form dagbogen igennem.

De to citater viser, hvordan Christen Andersen brugte og forstod vejret. Det første citat tilhører den type af vejrcitater, der viser, at vejret var afgørende for, hvordan Christen Andersens dagligdag udformede sig. Andet citat giver indblik i, hvordan Christen Andersen forstod vejret. Her kan man læse, at han forstod vejret ud fra vejrværsler. Der står ikke direkte et vejrværsl i dagbogen, men det fremgår indirekte, idet han noterede vejret ud for en helgendag. Normalt sagde vejrværslen for Sankt Poulsdag (25. januar), at solskin denne dag gav gode afgrøder og var det eneste, der kunne fordrive de såkaldte julemærker, der varslede dårligt vejr. Julemærkerne var de 12 dage omkring jul, hvor man noterede vejret – evt. på en loftbjælke eller over et vindue. Af de tolv dage kunne man forudsige hver af det kommende års tolv måneder.[11]

En nyere gengivelse af bondens julemærker. Tegningen er trykt på et postkort. Bag på kortet står teksten: SOLEMÆRKER. For hver af juletylvstens dage en kreds, som efterhånden fik signatur efter vejret den pågældende dag. Hver kreds var værsel for sin måned i det kommende år. (Solemærker, træsnit af B. Dahlerup, tidl. 1941/29, Dansk Folkemindesamling) Billedet bringes med tilladelse af kunstnerens arvinger.

Sankt Poulsdag var ikke den eneste dag, Christen Andersen tog vejrvarsler af. Andre mærkedage med vejrnotater er tamperdagene, kyndelmisse, Margrethedag osv. Brugen af helgendage optræder kun i forbindelse med vejrnotaterne, ellers er der brugt datoangivelse med tal og ugedage. Helgendage var forsøgt udryddet efter reformationen, men man kan af dagbogen læse, at de stadig blev brugt. Dette udspringer af, at vejrvarsler og helgendage var tæt knyttet til hinanden.

Kort om vejrvarsler

Et vejrvarsel, også betegnet vejrregel, siges at kunne forudsige, hvordan vejret vil blive. Det er som regel knyttet til en særlig højtide eller begivenhed, men det kan også være generelt anvendeligt for hele året uden tilknytning til en bestemt dag. De vejrvarsler, der er forudsigelser af vejret i nær fremtid – f.eks. ”går solen ned i en sæk [skyer], står den op i en bæk [regnvejr]” – kan i nogle tilfælde have videnskabeligt belæg, da de kan have rod i en korrekt observation af årsagssammenhænge i vejrphænomener. I eksemplet er der tale om, at en varmfront fra vest kan give skyer om aftenen og regn næste morgen. På den anden side er der slags vejrvarsler, der er knyttet til særlige begivenheder eller mærkedage/helgendage, som regel langtidsprognoser af vejret i op til et år. Disse har ingen beviselig gyldighed.[12]

Det er svært at fastslå vejrvarslernes oprindelse, da der ikke er mange kilder hertil. En af de tidligste samlinger af nedskrevne vejrregler i Danmark er lavet af Tycho Brahe-eleven Peder Jacobsen Flemløse på Hven i en *En Elementisch og Jordisch Astrologia om Luftens forendring*...[13]

Lars Nielsen

Lars Nielsen boede i Stavnsholt nær Farum. Lars Nielsen var, ud over at være bonde, også sognefoged og taksator ved udskiftningen under landboreformerne. Hans ekstraposter og salg af hjemmedyrkede kirsebær i København var årsag til, at Lars Nielsen, ligesom Christen Andersen, havde en god økonomi i forhold til andre bønder.[14] På grund af sine erhvervsposter var han socialt hævet over andre bønder.

Umiddelbart minder Lars Nielsens måde at skrive om vejret på om Christen Andersens. I dagbogen findes mange notater om vejret. Ligesom Christen Andersens er de blevet nedskrevet for at støtte forfatterens hukommelse, og også disse er udsprunget af vejrvarsler. F.eks. skrev Lars Nielsen i marts måned 1791: ”Tamperdag. 16. marti mæget ynde lidet regn”. [15]

Notater om vejret på tamperdagene optræder igen og igen igennem dagbogen. Tamperdag var oprindeligt en katolsk fastedag ved hvert kirkeligt kvartals begyndelse. De faldt således fire gange årligt, og de fleste vejrvarsler om tamperdagene sagde, at vejret på tamperdag ville fortsætte de næste tre måneder. Tamperdagene lå i begyndelsen af hver ny årstid, og vejrvarslet kan være opstået deraf.[16] Hundedagene, Sct. Sørensdag, jule- og nytårsdagene, 40 ridderes dag, syvsoverdag, påske og pinse var dage med tilknyttede vejrvarsler, som Lars Nielsen tilbagevendende noterede vejret ud for. Lars Nielsen tog ikke kun vejrvarsler på særlige dage velegnede hertil, men også af særlige vejrphænomener såsom torden, nordlys, bisole (en lysplet der fremkommer i en halo/ring omkring solen) og regnbuer. Et eksempel på, at han også brugte insekter til at forudse vejret med, er dette længere citat fra dagbogen: ”Skal det betyde streng vinder at her er mange ørentvistter faaer vi den vist iaar 1794

og 1795. Staunsholt d: 29 julig. L. Nielsen – Lige ledes er mange fluer i fald det kand hielpe til siille fangst". [Her er senere tilføjet:] Vinderen fik vi regti stræng og skarp men siille fangstet blev midelmaadelig det kan dog have noget paa sig".[17]

Ovenstående citat om ørentvisterne og fluerne er et eksempel på, hvordan Lars Nielsens dagbog adskiller sig fra Christens Andersens. Af tilføjelsen fremgår det, at Lars Nielsen, da vinteren var ovre, vurderede, om varslet om en streng vinter var sandt. Lars Nielsens dagbogsstil er derfor ikke, som Christen Andersens, rent registrerende. Han reflekterede også over det, han tidligere havde skrevet. Citatet er ikke det eneste i dagbogen, hvor det fremgår, at Lars Nielsen på denne måde afprøvede vejrvarslerne.

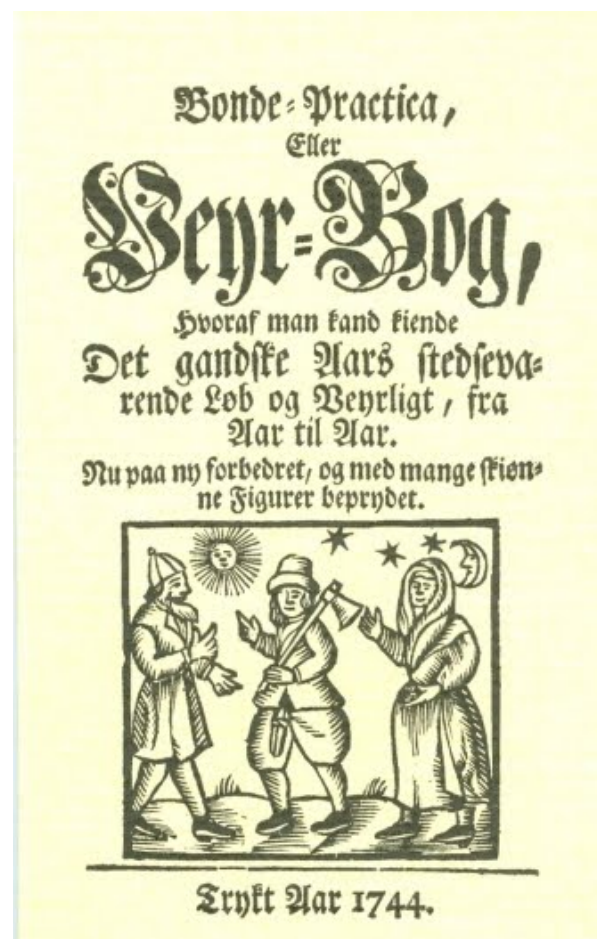
Lars Nielsen kendte desuden til instrumenter, der bruges til at måle og forudsige vejret: "(...) præsten her Kampmaen sagde at det havde frosen stærkere i denne maanet en i de afvigte vinder maaneder det uviste barumedet – Staunsholt den 12 april 1790." [18] Lars Nielsen kendte således til et barometer, selv om han forvekslede dets funktion med et termometer. Alligevel viser henvisningen til et barometer, at Lars Nielsen forsøgte at bruge andre metoder end vejrvarslerne til at forstå vejret med. Dette kan ikke ses i Christen Andersens dagbog.

Almanak og bondepraktika

Hvad fik Lars Nielsen og Christen Andersen til at bruge vejret, som de gjorde i deres dagbøger?

Vejrvarslerne, som de begge flittigt gjorde deres vejrnotater ud fra, kan de have lært at kende fra flere forskellige kilder. Den mundtligt overleverede tradition har været udbredt, idet nogle vejrvarsler kun optræder lokalt. Men der eksisterer flere skriftlige kilder fra samtiden, hvor Lars Nielsen og Christen Andersen også kan have hentet deres viden. Almanakker og bondepraktikaer var bøger i lommeformat, der direkte henvendte sig til landbobefolkningen. De var let tilgængelige for bønderne, og tilmed var de billige.

De gamle almanakker og bondepraktikaer lignede hinanden i indhold. Almanakken indeholdt symboler og skrifter om vejret. Desuden var den præget af astrologi og anvisninger for hvornår, man skulle lade sig årelade. Bøndernes særlige

Forsiden P. O. Johansson: Bonde-Practica eller Veyr-bog, 1744, faksimileudgave. København 1975

interesse har formentlig været i almanakkens daglige prognose af vejret.[19] Ligesom almanakken kan traditionen med at udgive bondepraktikaer spores tilbage til 1500-tallet. Praktika har grundbetydningen "fremgangsmåder". I bondepraktikaen kan man læse hvilke vejrvarsler, der knytter sig til de forskellige helgendage og andre mærkedage. Et eksempel på en sådan bondepraktika er *Bonde-Practica* eller *Veyr-bog*, hvoraf man kand kiende det gandske Aars stedsevarende Løb og Veyrligt, fra Aar til Aar trykt i 1744. Bondepraktikaen er skrevet på vers og har ingen forfatter, men den påberåber sig legitimitet, idet den hævder, at dens lærdom går langt tilbage i tid: "(...) at han med Glæde og Taksigelse annammer de Practiquer og Spaadomme, som Viisdoms Aand ved Fædrene haver givet tilkiende (...)".[20]

Bondepraktikaer og almanakker var forankret i den cykliske tidsopfattelse, som i løbet af 1700-tallet blev udfordret af den lineære tidsopfattelse. Man begyndte derfor at opfatte vejret som noget, der forekom konstant, og som ikke kunne gentages, sådan som vejrvarslerne lovede.[21] Opfindelsen af måleapparater som termometeret og barometeret gjorde, at den tidligere overvejende teoretiske meteorologi gik over til at blive en mere empirisk. Før havde man i det, der kaldes den aristoteliske meteorologi, hovedsageligt beskæftiget sig med de unormale og enestående vejrfænomener såsom meteorer, bisole, voldsomme storme, tørke og deslige. Men disse data havde svært ved at indgå i en meteorologi, der forsøgte at skabe sammenhængende data. Meteorologien blev en videnskab baseret på systematiske observationer og opmålinger af vejret. Med andre ord kvantitativ frem for kvalitativ. Udviklingen flyttede meteorologien fra marken til laboratoriet. I stedet for at se på vejret og heraf regne sig frem til det kommende vejrlig, blev vejrprognoser udregnet indendørs.[22]

Længe havde videnskabsmænd forsøgt at ændre på almanakkens indhold. Især ville man gerne fjerne de astrologiske aspekter, hvor der blev spået om fremtiden.[23] 1700-tallets ideer om at ændre på bondens levevis nåede også både almanakken og bondepraktikaen. Som vi skal se på i næste kapitel anså nogle bøgerne som et medium for opdragelse af bondestanden, hvorfor flere alternative bondepraktikaer udkom. Man søgte især at ændre bøndernes efter deres opfattelse fejlagtige vejrforståelse.

Nye bondepraktikaer

En af disse var præsten L. M. Wedels *Bonde-Practica*, især med Hensyn til at forudsee Veirligets Omvexlinger ved Naturlige Midler fra 1821. En af de ting, der adskiller Wedels bondepraktika fra den tidligere nævnte fra 1744 er, at den har en navngivet forfatter. Forfatternavnet skulle være med til at give den nye type bondepraktika legitimitet og adskille den fra den gamle masse af praktikaer, skrevet af ukendte personer med ukendte baggrunde.

Wedels naturvidenskabelige syn på vejret var, at alle legemer påvirkes af vejret, idet luften i legemet påvirkes af luften uden for legemet. Så når luften og vejret ændrer sig, kan man mærke det i kroppen. Derfor mente han, at dyr såsom igler, frøer og kreaturer er rene profeter. Hvis bønderne ikke havde et barometer, kunne de selv lave et ved f.eks. at opstille et instrument, hvori igler svømmede i et glas med vand. I klart vejr ville de befinde sig på bunden, men ved regn og slud stige op til overfladen.[24]

Ifølge Wedel havde han sin viden om vejret fra vigtige skrifter, og han havde selv efterprøvet, hvad bøgerne sagde. Wedel opfordrede bønderne til at føre en vejrdagbog, da man kun ud fra erfaringen kunne drage slutninger om vejret.[25] Wedels grundlæggende dagsorden var at eliminere bøndernes overtro, som den fremstod i bondepraktikaer og almanakker. Desuden mente han, at vejret alene kunne forstås med "naturlige midler" såsom de instrumenter, han opstillede til at udregne vejret med. Selv om Wedel kraftigt tog afstand fra de gamle måder at forstå vejret på, mente han alligevel, at vejrliget på bestemte mærkedage kunne give lange vejrprognoser. Således skrev han blandt andet, at Skt. Pouldags solskin giver gode afgrøder om sommeren, og der er flere lignende prognoser at læse hos ham.[26]

Et andet eksempel på den nye type bondepraktika er skrevet af A. F. Just, der var bogtrykker, sandflugtskommisær og senere landvæsenskommisær. Den nyeste Bondepraktika til Nytte for Landmænd og Agerdyrkere er fra 1799. Justs program

P. O. Johansson: Bonde-Practica eller Veyr-bog, 1744. Faksimileudgave, København 1975

var som Wedels at eliminere spådomme og troen på, at stjerner og planeter er afgørende for menneskers skæbne. Han kaldte sin bog for *bondepraktika*, idet skriftet henvender sig til bønderne.[27] På ét punkt ligner den også den gamle *bondepraktika*, idet den er illustreret med små tegninger. Der er en illustration for hver måned, der skal forestille månedens primære arbejde. Illustrationerne er formentlig bibeholdt, da den nye *bondepraktika* ikke skulle virke for uvant for bønderne, som derfor måske ville afholde sig fra at købe den. For hver måned kan man læse Justs råd om dyrkningen og månedens arbejde, men ingen varsler om vejret. I stedet har Just skrevet et enkelt afsnit "Om Vind og Vejr".

Ifølge dette skulle man bruge et barometer eller vejrglas (et kviksølvbarometer). Just mente, at et barometer kunne forudse vejret i 12 til 14 timer frem i tiden, mens edderkopper kunne forudse vejret i 8 dage i forvejen. Edderkoppernes værdi som vejrprofeter er nøje efterprøvet af en franskmand, der sad fanget i Belgien, fortæller Just. I den tid, han sad som fange, observerede han edderkoppernes bevægelser i forhold til vejrliget. Han kom frem til, at edderkopperne foretog sig noget bestemt alt efter vejret, og på denne måde kunne han forudse vejret og hjælpe den franske hær til at indtage Holland i 1792.[28] Denne historie optræder også i Wedels *bondepraktika*.

Justs og Wedels vejrforståelse var altså på mange måder ens. Som eksemplet med franskmanden og edderkopperne belyser, mente Wedel og Just, at man gennem deduktion kunne finde frem til regler, der kan bruges til at forstå vejret med. Dette princip synes at være i tråd med tidens meteorologi. Men på den anden side synes deres ide om, at dyr kan forudse vejret meget lig de gamle vejrvarsler. Flere af dem var blevet til med udgangspunkt i observationer af dyrs aktiviteter.[29] Deres vejrbooger er således en blanding af videnskab og tradition.

Oplysningstidens idealer om regelmæssige observationer og målinger af vejret var et forsøg på at normalisere vejret – at finde mønstre i det.[30] Men netop vejret var stadig meget vanskeligt at omsætte til regulariteter, fordi vejret ofte opfører sig unormalt eller ligefrem ekstremt. En orkan eller lignende kunne være svær at forklare fornuftsmæssigt. Forudsigelser af vejret var derfor stadig åbne for vejrvarslerne.[31] Så selv om Wedels og Justs skrifter formentlig ikke har vundet fuld respekt blandt alle videnskabsmænd, kunne de heller ikke tilbagevises fuldstændigt. Ud fra Wedels og Justs skrifter kan man konkludere, at den videnskabelige meteorologi ikke udviklede sig i én retning, men at der eksisterede mange forståelser af vejret side om side.

Bøndernes vejrforståelse

Wedels *bondepraktika* er fra 1821 og Justs er fra 1799. De har hverken kunnet påvirke Christen Andersens eller Lars Nielsens måde at skrive om vejret på, da deres dagbøger slutter henholdsvis i 1797 og 1794. Men har Christen Andersen og Lars Nielsen på anden måde haft adgang til de nye tanker om vejret? Enten ved at have læst om dem eller blot have hørt tale om dem? Det er vanskeligt at afgøre, i hvilken udstrækning den mundtlige videnstegnelse har forekommet. Lars Nielsen boede tæt på København, som var datidens videnskabelige centrum i Danmark og det sted, hvor nye strømninger først kom til. Det er ikke umuligt, at Lars Nielsen har hørt et og andet på sine ture til København, som man kan læse i dagbogen, at han fo-

retog en del af. Lars Nielsen skrev, at han ejede en bondepraktika. Dens titel er desværre ikke opgivet, og vi ved derfor ikke, hvilken type den var. Christen Andersen boede langt væk fra København. I hans dagbog står ikke noget om brugen af almanakker eller bondepraktikaer. På denne måde er svaret vanskeligt at afgøre.

Som skrevet tidligere kan man hos Wedel læse, at bønderne blev tilskyndet til at føre vejrdagbøger, så de ud fra erfaringen kunne drage slutninger om vejret. Denne opfordring ses at være relativt udbredt, især i England, hvor Royal Society i 1720'erne udsendte en opfordring til befolkningen om at foretage vejrobservationer.[32] Det er ikke umuligt, at Christen Andersen og Lars Nielsen er blevet ramt af strømmingen. Selv om ingen af dagbøgerne er rene vejrdagbøger, så indeholder de mange og hyppige vejrnoter. Med dagbøgenes store interesse i vejret bliver notaterne en form for videnskabeliggørelse af vejret. I dagbøgerne bliver vejret dokumenteret. Det bliver dermed empirisk materiale, som bonden altid vil kunne vende tilbage til.

Der er dog alligevel en forskel på de to bønder, der optræder i denne artikel, idet Christen Andersen var den mest traditionsbundne i anvendelsen af vejrvarslerne. Lars Nielsen var som sagt reflekterende på nogle punkter, idet han efterprøvede vejrvarslerne – han efterprøvede de gamle vejrtidninger, og han kendte til barometeret.

Konklusionen må lyde, at bøndernes udgangspunkt for at forstå vejret var den gamle tradition med at tage vejrvarsler. Men man kan se, at nogle bønder i slutningen af 1700-tallet også blev påvirket af oplysningstidens videnskabsidealer, som de blandede med deres forståelse af vejret. Christen Andersen og Lars Nielsen tilhørte som sagt en mere velstillet del af landbobefolkningen, og det kan have haft betydning. Alt i alt fulgte måden, man talte om vejret på, ikke én lineær udvikling. Derimod indeholdt oplysningstiden mange bud på, hvordan vejret skulle forstås.

Summary

The weather has always been one of the most crucial elements in the output of a year's harvest. Thus it constitutes the means of subsistence for many. Throughout the ages peasants have sought to predict the weather, so they could decide when it was best to sow and harvest. The object of this article is to examine how peasants in the past used and understood the weather. The basic source material for examination is two peasant diaries from the end of the 18th century. The understanding of the weather was shaped by the traditional peasant mentality, but at the same time they took up some of the new scientific concepts of the Enlightenment.

[1] Eksempler på kulturhistoriske undersøgelser af vejret er: Katharine Anderson: Predicting the Weather, Victorians and the Science of Meteorologi. Chicago og London 2005; Vladimir Janković: Reading the Skies, A Cultural History of English Weather 1650-1820. Chicago og London 2000; Jan Golinski: British Weather and the Climate of Enlightenment. Chicago and London 2007.

[2] Karen Schousboe har stået for at registrere og introducere mange bondedagbøger, som er oplyst i bogen: Karen Schousboe: Bondedagbøger. Kilder til dagliglivets historie. Brede 1980. Begrebet "dagbog" skal forstås bredt, idet ikke alle dagbøgerne indeholder egentlige daglige notater, men består af pletvise optegnelser og sammenskrivninger af flere måneders begivenheder.

- [3] Palle Ove Christiansen: Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fæster i 1700-tallets verden. København 2002, s. 54-58.
- [4] James Roger Fleming: Historical Perspectives on Climate Change. Oxford 1998, s. 11-32.
- [5] Ingolf Sestoft: Dansk meteorologi gennem tiderne. I Karl Andersen m.fl.: Meteorologisk Institut gennem hundrede år 1872-1972. Hørsholm 1972, s.15-16.
- [16] Sst., s. 25.
- [7] Christen Andersen / Jens Holmgaard (udg.): Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797. København 1969. Her henvises til indledning af Jens Holmgaard, s. 19.
- [8] Andersen, s. 43.
- [9] Sst., s. 28.
- [10] Sst., s. 124.
- [11] August F. Schmidt: Mærkedage og vejrrægler. En folkloristisk undersøgelse. Brabrand 1963, s. 27-31 og 39.
- [12] Sst., s. 9-10.
- [13] Værkets fulde titel: Peder Jacobsen Flemløse: En Elementisch oc Jordisch Astrologia om Luftens forendring oc hues der under begribes, tagen aff de Tingest som for øgenensees oc forfares, oc huer Mand Letteligen kand affmercke oc tilforn wijde / tilsammen dragen aff Peder Jacobsøn Flemløs paa Huen 1bd. Uraniborg 1591.
- [14] Lars Nielsens / Jørgen Dieckmann Rasmussen (udg.): Sognefoged i Stavnholt Lars Nielsens Dagbog (1771) 1789-1794. København 1978. Her henvises til indledning af Dieckmann Rasmussen, s. 4.
- [15] Nielsen, s. 52.
- [16] Schmidt, s. 67.
- [17] Nielsen, s. 73-74.
- [18] Sst., s. 42.
- [19] Lis Toft Andersen: Bondens almanak. I Bol og by. Landbohistorisk tidsskrift, nr.1, 1986, s. 92.
- [20] Bonde-Practica eller Veyr-bog hvoraf man kand kiende det gandske Aars stedsevarende Løb og Veyrlight, fra Aar til Aar på ny forbedret og med mange skønne Figurer beprydet. 1744. I Per-Olof Johansson: Bonde-Practica eller Veyr-bog, faksimileudgave. København 1975, citatet er hentet fra "fortalen" til praktikaen, s. 4.
- [21] Golinski, s.77-78.
- [22] Janković, s. 34-35.
- [23] Toft Andersen, s. 88.
- [24] L. M. Wedel: Bonde-Practica især med Hensyn til at forudsee Veirligets Omvexlinger ved naturlige Midler. København 1821, s. 3-13.
- [25] Sst., s. 1-3.
- [26] Sst., s. 42.
- [27] Anton Frants Just: Den nyeste Bondepraktika til Nytte for Landmænd og Agerdyrkere. 2. forøgede udgave. Viborg 1799, s. 5.
- [28] Sst., s. 84-86.
- [29] Schmidt, s. 205-240.
- [30] Golinski, s. xii.
- [31] Sst., s. 206.
- [32] Sst., s. 55.

Besættelse, død, heltemod og mindet om den sidste rigtige krig

Af Jakob Sørensen, ph.d., årsvikar, KVUC

Anthony Beevor: *D-dag – Kampen om Normandiet*. Lindhardt og Ringhof, 2010. 643 s. 199 kr.

Niklas Zetterling: *Hitler mod Stalin – Kampen på Østfronten 1941-45*. Informations Forlag, 2011. 357 s. 349 kr.

Jens A. Bergs: *Fanget på Østfronten – Tvunget i tysk uniform*. Gyldendal, 2011. 217 s. 299 kr.

Bjarne Salling Pedersen: *I krig for fjenden – SS-frivillig Georg Rasmussens erindringer*. Informations Forlag, 2011. 192 s. 249 kr.

Niels-Birger Danielsen og Suzanne Wowern Rasmussen: *Gestapochefen – Karl Heinz Hoffmann – den kultiverede nazist*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2011. 351 s. 299 kr.

Denis Larsen: *Fortrængt grusomhed*. Gyldendal, 2010. 258 s. 299 kr.

Thomas Harder: *Anders Lassens krig – 9. april 1940 – 9. april 1945*. Informations Forlag, 2010. 591 s. 399 kr.

Ian Kershaw: *Hitler – en biografi*. Gyldendal, 2009. 1076 s. 499 kr.

Agner Larsen, Ib Hansen og Peter Nørskov (red.): *Korttegneren og pressefotografen – dramatiske beretninger om modstandskamp 1943-45*. Hovedland. 171 s. 249 kr.

Gunnar Dyrberg: *De ensomme ulve*. Gyldendal, 2009. 206 s. 69 kr.

Povl Falk-Jensen: *Holger Danske – Afdeling Eigils sabotager og stikkerlikvideringer under besættelsen*. Frihedsmuseets Venners Forlag, 2009. 213 sider, 179 kr.

Sofie Lene Bak m.fl. (red.): *Dansk jødisk historie i Anden Verdenskrigs epoke*. Dansk Jødisk Museum, 2011. 275 s. 290 kr.

Det mest interessante, mennesket har fundet på, er uden tvivl at føre krig. I hvert fald hvis man skal dømme efter antallet af titler om emnet og den tilsvarende efterspørgsel hos publikum. Krigen som fænomen vedbliver med at drage, og de nye historier fortælles med samme glæde som de gamle genfortælles. I den sammenhæng er Anden Verdenskrig i almindelighed og den tyske besættelse af Danmark i særdeleshed titeltunge begivenheder. I det følgende vil en række af de senere års udgivelser blive præsenteret.

Man kan passende starte uden for landet grænser, i Normandiet, der ud over at være kendt for calvados og brie også lagde jord til den allierede invasion af Vesteuropa den 6. juni 1944. Historien om D-dagen og kampene i Normandiet er elementært spændende. For de vestallierede var det nødvendigt med et solidt fodfæste på det europæiske fastland, hvis Tyskland skulle besejres. For Tyskland var det vigtigt at holde briterne og amerikanerne ude – kunne man besejre dem i vandkanten, kunne man efterfølgende fokusere alle kræfter på Østfronten, hvor den tyske hær forblødte. Anthony Beevor er en dygtig militærhistoriker med de kendte bøger om Berlin og Stalingrad på cv'et. Hans stil fornægter sig ikke i D-dag, der er flot og de-

taljeret fortalt, men ikke på samme niveau som de to førnævnte. Kampene beskrives på både generalens og den meniges niveau og følges helt frem til befrielsen af Paris. To elementer er særligt fremtrædende. For det første den sønderlemmende kritik af Montgomery, en kritik der er ganske overbevisende leveret, og tilmed uden at der bores meget i den mangelfulde planlægning af indtagelsen af Caen. Byen var nøglen til Normandiet og skulle indtages på D-dag, hvis den allierede plan skulle holde. Sådan gik det ikke, mere end 40 dage skulle der gå. Knap så overbevisende er Beevors anden hovedpointe, nemlig at kampene var lige så grufulde og bestialske som på Østfronten. Her forekommer kildematerialet vredet til det yderste for at finde hvert eneste eksempel på tyske krigsfanger der efter sigende blev henrettet. Naturligvis forekom det, men kilderne fremstår overfortolket. Beevor har om nogen beskrevet overgrebene på Østfronten, og det forekommer besynderligt, at han er så opsat på at tale brutaliteten på Vestfronten op. Bogen er bestemt værd at læse, og der er mange nye detaljer selv for kendere. Man læser dog forgæves efter beskrivelser af selve den gigantiske planlægning af Operation Overlord; i stedet begynder bogen stort set med, at bovklappen åbnes på landgangsfartøjerne. Lige på og hårdt kan man sige, og det er jo sådan Beevor er, når han er bedst.

Vender vi blikket mod netop Østfronten, der hvor Anden Verdenskrig reelt blev afgjort, er der efterhånden også så mange titler, at overblikket vel for længst er gået tabt for alle uden særinteresse i emnet. Den svenske militærhistoriker Niklas Zetterling er en mand med en særinteresse for kendte slag under Anden Verdenskrig, og han har skrevet bogen Hitler mod Stalin – Kampen på Østfronten 1941-45, hvori giganternes brutale kamp skildres. Zetterling kender vi herhjemme fra tilsvarende bøger, blandt andre Slaget om Kursk (2003) og Bismarck – Kampen om Atlanten (2004). Det er klassisk militærhistorie af den gamle aftapning, der er ikke mange ord om de civile og det politiske – det er på slagmarken, historien skrives. Og det er sådan set helt befriende, at forfatteren toner rent flag og løber efter krudtrøgen, men det betyder naturligvis, at bogen ikke kan stå alene. På selvsamme østfront befandt der sig, som de fleste nok ved, en række danske frivillige i Waffen-SS. Gennem de sidste 10-15 år er denne gruppes historie blevet gennemforsket og genfortalt i en sjælden grad. Det banebrydende værk var Under hagekors og Dannebrog (1998) af Claus Bundgård Christensen, Peter Scharf Smith og Niels Bo Poulsen, og siden er kommet en lang række titler fra de seriøse (f.eks. Mikkel Kirkebæks fremragende biografi Schalburg (2008)) til de kulørte (f.eks. K.B. Martinsen – Dansk officer og landsforræder (2011) af Frank Bøgh). For tiden lader det til at erindringsbøger fra tidligere østfrontssoldater står i høj kurs. Jens A. Bergs Fanget på Østfronten – Tvunget i tysk uniform (2011) er ét eksempel blandt flere. Berg blev, som titlen og undertitlen mere end antyder, ikke soldat med sin gode vilje, men kæmpede ikke desto mindre på Østfronten og endte i russisk fangelejr. Tilværelsen som soldat forekommer egentlig meget fri, Bergs indsats bestod primært i opgaver bag fronten, og vinklen må omtrent siges at være den stik modsatte af Zetterlings fulgeperspektiv. Samme kan siges om den næsten identiske I krig for fjenden om SS-frivillig Georg Rasmussens noget turbulente tid i tysk tjeneste. Heller ikke hos Berg eller Rasmussen hører vi meget til overgrebene og krigsforbrydelserne, selvom de næppe har været ubekendte med dem.

Overgreb hører vi til gengæld om hos museumsinspektør Denis Larsen, der

i bogen *Fortrængt grusomhed* (2010) har åbnet en upåagt side af historien, nemlig den om de danske vagter ved de forskellige koncentrationslejre og udekommadoer i Tyskland. Og skeletterne vælter ud af skabet i denne seriøse og gennemdokumenterede bog – 847 fodnoter på 259 sider! Mindst 99 danskere eller medlemmer af det danske mindretal gjorde vagttjeneste i bl.a. Neuengamme, og de lagde ikke fingrene imellem i deres overgreb på fangerne. Bogen er skrevet med en god portion nutidig harme, men dette lader ikke til at have farvet de sobre konklusioner i denne væsentlige bog, som vakte behørig opmærksomhed, da den udkom.

Biografier er vanen tro populære, og interessante personers interessante liv er nærmest pr. definition dragende læsning, hvis ellers forfatterens håndværk er nogenlunde i orden. Anden Verdenskrig og besættelsen er proppet med denne type personligheder, selvom vi efterhånden skal ud i krogene for at finde oplagte emner til biografier, der ikke har været genstand for et eller flere forsøg i genren før. Niels-Birger Danielsen og Suzanne Wowern Rasmussens bog om Karl Heinz Hoffmann, Gestapos chef i Danmark, er et modigt forsøg på at biografere en af Hitlers mænd i Danmark. Alle, der har set blockbusteren *Flammen og Citronen*, kan huske den skaldede Gestapochef Karl Heinz Hoffmann, som i filmen fungerede som modstandsduos hovedfjende, iført monokel og den ikoniske lange læderfrakke. Filmens billede af Hoffmann er dog langt fra virkeligheden, hvilket vi får vished for i denne læseværdige biografi. Undertitlen siger en del, nemlig at Hoffmann ikke var den parodi på en Gestapomand, fiktionen fremstiller ham som; han var en kompleks skikkelse, som via skæbnens mange og kringlede veje endte som chef for det forhadte Gestapo i København. Og så havde han et fyldigt hår! Hele Hoffmanns liv rulles frem, fra barndommen til krigen og det efterfølgende retsopgør. Bogen er meget velkommen, for vi ved generelt alt for lidt om de tyskere, der var i Danmark. Hvem var de? Hvilken baggrund havde de? Hvordan opfattede de danskerne? Desværre har Hoffmann ikke efterladt sig materiale, som tillader os at komme rigtigt tæt på, så forfatterne har i stedet suppleret med en række sidehistorier om f.eks. Dr. Werner Best – eller om de mere kulørte og fantasifulde sider af besættelsens historie.

Blandt de personer, som allerede har været genstand for en biografi, men som sagtens kan trække en mere, er den danske krigshelt Anders Lassen. Lassens historie er velkendt for de fleste. Overklassedrengen med en fri og grænsesøgende opvækst, som stak til søs lige inden krigen og meldte sig til militærtjeneste i kølvandet på besættelsen af Danmark. Lassen kom i britisk tjeneste i det nyetablerede SBS – Special Boat Service – der gjorde det i raids bag fjendens linjer. Lassen var et vaskeægte naturtalent, hvad angik den slags specialopgaver, og han dræbte tyskere uden tegn på anger – ja, han noterede det i sin dagbog på samme måde som han før krigen havde noteret jagtresultater. Lassen steg både i graderne og i sine folks anseelse, og han sparede ikke sig selv. Dekorert blev han også, mest kendt er tildelingen af Viktoriakors, den højeste britiske anerkendelse for tappehed. I Thomas Harders omfattende biografi skildres Lassen som et menneske med mange facetter. Bagsiden af modet og de militære færdigheder var humørsvingninger, et stort forbrug af alkohol og voldsudøvelse både i og uden for tjenesten. Lassen følte sig helt tydeligt hjemme i krigen, opsøgte og nød tilsyneladende faren, og det er som bekendt langt fra et sundhedstegn. At han døde blot en måned før krigens slutning, virker nærmest som en logisk konsekvens af hans korte, men intensive liv. Der er gennem tiden skrevet flere

bøger om Lassen, men egentlig overraskende få i betragtning af, at han er nationens største krigshelt i det 20. århundrede. Årsagen er måske, at Lassen efterlod sig en begrænset mængde materiale at skrive ud fra, men Thomas Harder har med mandsmod taget udfordringen op. Resultatet er den definitive biografi om Anders Lassen, som tilmed rummer historien om udviklingen af de specialstyrker, som Lassen var en del af, og som han på mange måder personificerede.

Selvom Anden Verdenskrig sluttede i 1945, har der sidenhen på bogmarkedet været en næsten lige så omfattende kamp om, hvilken af de krigsførende magters ledere, der er genstand for flest biografier. Hitler? Churchill? Stalin? Roosevelt? En ganske uvidenskabelig søgning på amazon.com efter d'herrers navne samt ordet "biography" giver 585 titler om Roosevelt, 1007 om Stalin, 1432 om Churchill, som må se sig slået med et mulehår af Hitlers hele 1496 hits. Og det er alene bøger på engelsk. Skal man nøjes med at læse én af dem, skal valget falde på Ian Kershaws mesterlige Hitler – en biografi (2008). Det er en solid moppedreng – 1077 sider – men den er velskrevet (og lige så væsentligt, veloversat) og giver et detaljeret billede af denne mærkelige mand, hvis skæbnefællesskab med Tyskland blev katastrofalt. Hvordan kunne det lade sig gøre? Hvordan kunne et civiliseret og gennembureaukratiseret land kaste sig ud i en folkemordskrig med mere end 50 millioner døde? Hitler er bestemt nøglen til svaret, for hans helt, helt særlige personlighed udløste en kaotisk fanatisme, som resulterede i den skæbnekrig, der aldrig ophører med at fascinere eller vedkomme, men er han hele svaret? Næppe. I indledningen skriver Kershaw da også, at "der gives fortsat ingen forklaring", og så går han ellers i gang med at beskrive Hitlers liv og hans helt særlige rolle i historien. Det er fejende flot og kompetent og bør læses af en bred kreds. Et ægte standardværk, der bør stå i ethvert hjem, om ikke andet for at pynte på reolen. Har man ikke plads til at have den stående eller tid til at læse den, kan man i stedet læse Sebastian Haffners korte og tankevækkende Adolf Hitler – et politisk portræt (2006) på halvanden hundrede sider. Måske nok bedaget sine steder – bogen er oprindeligt fra 1970'erne – men prisværdig skarp i analyserne.

Om den hjemlige modstandskamp er der også kommet en række titler, som på forskellig vis er med til at opklare eller forplumre billedet af denne side af besættelsestiden. Blandt de sidste er den besynderlige Korttegneren og pressefotografen – dramatiske beretninger om modstandskamp 1943-45. I denne bog har tidligere modstandsfolk bidraget med deres erindringer, nemlig tegneren Agner Larsen og fotografen Ib Hansen, begge født i 1923 og begge aktive i Århus' illegale miljø. Larsen gennemførte bl.a. en række efterretningsopgaver og var indblandet i en hel del skyderi med tyske soldater. Hansen fungerede som fotograf og havde en del bekendtskaber i den hårde kerne i modstandsbevægelsen uden dog for alvor selv at komme helt indenfor. I Jyllands Posten har det allerede været fremme, at historikere med indgående kendskab til modstandskampen i Århus ikke kender til Larsens ofte ret dramatiske aktioner, f.eks. nedskydning af tyske soldater på åben gade eller den mystiske Maria, som Larsen ikklædt tysk uniform var med til at befri fra tysk fangenskab. Havde Peter Nørskov, der står bag bogen som redaktør, konsulteret eksperter i periodens modstandskamp, havde man næppe udgivet den. I stedet har han taget historien for gode varer, hvilket undrer, al den stund at den angiveligt bl.a. er fremkommet ved at nedskrive drømme, som Larsen havde efter at have læst en brevsam-

ling, som dukkede op for få år siden, og som desværre er forsvundet igen i mellemtiden. Utroligt, men sandt. Anderledes er det med Ib Hansens erindring, der giver et indblik i en modstandsmands omtumlede liv. Interessant er Hansens mange fotografier, hvoraf nogle dog tydeligvis er de typiske rekonstruktioner fra efter befrielsen (modstandsfolkene sad f.eks. næppe og samlede våben med tørklæde for ansigterne ved et bord med Stars and Stripes som dug), og det burde man gøre opmærksom på.

Så er der straks mere at hente hos Gunnar Dyrberg, der i *De ensomme ulve* (2009) fortæller historien om den lille gruppe under Holger Danske, som han var en del af. Gruppen omfattede ikke hvem som helst – ud over Gunnar Dyrberg og Patrick Schultz også de kanoniserede Bent Fauerschou-Hviid ("Flamme") og Jørgen Haagen Schmidt ("Citronen"). Gruppen var løst funderet, men fandt sammen om en række likvideringer af stikkere og andre af modstandsbevægelsens modstandere. Det gælder bl.a. stikkeren Hedvig Delbo, som man havde forsøgt at få ramt på flere gange, og 9. marts 1944 lykkedes det Dyrberg og Schultz at likvidere Delbo i hendes lejlighed. Dyrberg har tidligere udgivet erindringsbøger, og som sådan er der ikke meget nyt at hente i *De ensomme ulve*, men bogen er absolut værd at læse, om ikke andet som eksempel på erindringer fra en særdeles afklaret aktør, der siden krigen løbende har taget ansvar for likvideringerne og stædigt argumenteret for rigtigheden af dem.

Likvideringerne under krigen og umiddelbart efter befrielsen har været særdeles omdiskuteret i årene siden. Var det rimeligt? Skete der fejl? Hvilket grundlag blev likvideringerne udført på? Sikkert er det, at selve betegnelsen "stikkerlikvidering" er misvisende, for det var de færreste af de 409 likvideringer, der blev foretaget, der faktisk gik ud over egentlige stikkere. Resten var en blanding af danskere i tysk tjeneste på den ene eller anden måde, danske nazister eller lignende. Og så var der en mindre gruppe, som hverken var det ene eller det andet, og som må anses for helt uskyldige. For at forstå likvideringerne må man sætte sig ind i modstandsfolkernes hverdag, der yderst sjældent tillod, at der blev indsamlet beviser i noget større omfang. Mistanken om, at en person var stikker, måtte man i sagens natur typisk reagere på præventivt, så skadevirkningen ikke blev uoverskuelig. Selve likvideringerne var formentlig den mest belastende modstandsform overhovedet. At slå et andet menneske ihjel på klos hold er grænseoverskridende for alle. Førnævnte Gunnar Dyrberg vedstår sine likvideringer og forsvaret dem som rimelige krigen taget i betragtning, og det samme argument finder man hos en anden veteran fra Holger Danske, nemlig Povl Falk-Jensen, der deltog i ikke færre end 11 likvideringer. Falk-Jensen fortæller sin historie i den meget detaljerede beretning *Holger Danske – Afdeling Eigils sabotager og stikkerlikvideringer under besættelsen* (2009). Beretningen er nedskrevet i 1980'erne, men først nu altså udkommet i en redigeret form. Det er skrappe sager. Nervepresset og forrælsen blandt modstandsbevægelsens medlemmer og besættelsesmagten, herunder særligt deres danske håndlangere i f.eks. HIPO, beskrives indgående. Falk-Jensen var således med til en dobbeltlikvidering to dage efter befrielsen, hvor et ægtepar blev skudt ned i Geels Skov ved Holte. Man frygtede, at de ville indgå i de såkaldte varulvenetværk, og nedskydningen var således en rent præventiv foranstaltning. Povl Falk-Jensen hævder ikke at fortryde noget som helst, men hvor meget det er facade, er uvist. Bogen er en fin kilde til mod-

standsarbejdet – modstandsfolkene lavede trods alt andre ting end likvideringerne! – og en endnu bedre kilde til deres selvforståelse.

Bent Fauerschou-Hviid ("Flamme") er i efterkrigstiden blevet berømt for de mange likvideringer, han deltog i, men det var arbejdet med at skaffe folk til Sverige, der for alvor fyldte i hans illegale arbejde. Blandt andet deltog han i redningen af de danske jøder i august 1943 og derefter. De danske jøders historie er genstand for flere titler i disse år, blandt andet den fine antologi *Dansk jødisk historie i Anden Verdenskrigs epoke* (2011). Antologien kommer vidt omkring, fra Hans Bondes artikel om jødiske idrætsudøvere over Lone Rünitz om "liga-børnene" og Jacob Lunds om "vidnesbyrdets æstetiske aspekt". Der er med andre ord godt gang i forskningen, og i antologiens forord er der beroligende ord at hente, hvis man skulle være nervøs for, om nu kurven er ved at være tom: "Nye forskere skal ikke fortvivle. Der er talrige emner, som kalder på undersøgelse." Og det er da rart at vide.

Kan man opsummere noget på denne blandede landhandel? Både og. For det første må man sande, at der fortsat er meget at komme efter i periodens historie. Anden Verdenskrig var den største konflikt, mennesket har været ude i, og det betyder, at stort set alt, hvad man kaster sig over af emner, får et særligt twist sammenlignet med andre perioder. Det samme kan siges om besættelsen, der jo må siges at være det mest dramatiske, vores nation har været udsat for – besat af en fremmed magt i fem lange år! Trods den forbløffende normalitet – eller måske netop på grund af den? – er periodens historier på alle niveauer vedkommende. Hvordan reagerer et samfund under ekstremt pres? Kan institutionerne klare det? Kan menneskene? Store spørgsmål hvis aktualitet er vedvarende.

Når det er sagt, skal der også falde et ord om kvaliteten, for de gode historier gør det ikke alene. Der udgives alt for meget spekulativ litteratur, skrevet af halvstuderede typer med afsløringer og sensationer for øje. Forlagene i første omgang og læserne i næste bør være opmærksomme på dette, for der er ingen grund til at udgive endsige læse dårlige bøger, når nu vi har så mange dygtige historikere og forfattere, der evner at gøre det godt.

Terror - en fortælling om blod og had i historien

Af Morten Oxenbøll, postdoc, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet

Michael Burleigh. Terror: Terrorismens Historie fra de Irske Feniere til Al-Qaeda. Lindhardt og Ringhof 2008. 540 s. 399,95 kr.

Burleighs bog om terrorismens mere moderne historie er en vældigt detaljeret gennemgang af et stort antal terrorister og terrorgrupper i tiden fra de dynamitkastende irske feniere og russiske nihilister i slutningen af 1800-tallet til islamistiske selvmordsbombere i dag. Bogen er inddelt i otte store kapitler, der behandler hver sin terrorretning og ideologiske afsæt, og som uden videre vil kunne læses uafhængigt af hinanden som individuelle artikler, uden at man derved risikere at gå glip af en større samlende forklaringsmodel.

De første tre kapitler er smart blevet tilskrevet hver deres farve: "Grøn" for de irske feniere på begge sider af Atlanterhavet; "Rød" for de russiske nihilister og re-

volutionære; "Sort" for anarkister i både Europa og USA i tiden omkring år 1900. Derefter løber paletten tør, hvilket dog ikke gør hans overskrifter mindre farverige: "Døden i Solen" for terroren i selvstændighedskrige i kolonier rundt om i verden; "Jagt på opmærksomhed" om Sorte September og PLO; "Skyldige hvide børn" om De Røde Brigader og Rote Armee Fraktion. Kapitel syv har fået den mere neutrale titel "Små nationers terror" og omhandler ETA, IRA (PIRA), Ulster Defence Association. Det sidste kapitel omhandler ikke overraskende islamistisk terror i dens mange forklædninger de sidste adskillige tiår.

Burleighs ofte sobre og interessante gennemgang af forskellige terrorbevægelser i moderne tid skæmmes i høj grad af en tilsyneladende utæmmelig trang til at latterliggøre disse. Nuvel, mange af disse kuriositeter er ganske underholdende, som da en russisk nihilist sover over sig og derved forpasser chancen for at springe zarens karet i luften, da den kører over Kammenij-broen (s. 56). Detaljer omkring bombernes udløsningsmekanismer og kemiske indhold kan nok interessere nogle læsere, men forekom denne læser at være et distraherende element.

I det hele taget bærer bogen præg af at være komponeret over en lang række kuriøse fortællinger om mere eller mindre håbløse og patologisk sindssyge voldsmænd, hvor større forståelse af voldens ekspressive sider overdøves af galninges eksplosiver. Hele herligheden kulminerer i en hudfletning af den religiøse terror og ikke mindst den vestlige verdens terror-groupier i skikkelse af venstreorienterede sympatisører, apologetikere og intellektuelle.

Burleigh lægger ikke fingrene imellem i sin kritik af sidstnævnte, som når han omtaler Jean-Paul Sartre som "denne modbydelige, akademiske fortaler for den politiske volds rensende virkning" (s. 134) og Heinrich Böll som en af terroristernes "berømte nyttige idioter" (s. 235), mens Michel Foucault bliver beskrevet som en af de "fjollede intellektuelle i Vesten" (s. 328).

Burleighs eget syn på vore dages filosoffer og politikere og deres håndtering af terrortruslen er således ikke til at tage fejl af, og desværre gennemsyres hans ellers udmærkede fremstilling af denne bias. Det klæder ikke argumentationen i hans bog, når han beskriver hvorledes der i slutningen af 1800-tallet foregik en stærk indvandring til England af venstreradikale terrorister på flugt fra det europæiske fastland, hvilket ifølge Burleigh resulterede i at "'hele den revolutionære agitation i Europa (blev) dirigeret fra London' – en ildevarslende forsmag på den selvbedrageriske slaphed i nutidens 'Londonistan'" (s. 77). Ifølge Burleigh var "Europas slappe asyllove" medvirkende til at seriøse islamister kunne vinde fodfæste i 1990'erne (s. 407), mens terrorister dygtigt har misbrugt og manipuleret "de europæiske socialordninger, der administreres af folk, der har slugt hele den multikulturelle trosbekendelse" (s. 408).

Andre gange springer kæden helt af for Burleigh i reduktionistisk karakterisering af forskellige nationale mentaliteter. Burleigh tilskriver "æren" for at have udviklet en egentlig terror-teori tyskeren Karl Heinzen, om hvem han skriver følgende: "Eftersom han var tysker, var han nødt til at vifte om sig med analytiske kategorier for at give sine tvangstanker overfladisk lighed med videnskabelig respektabilitet" (s. 75), eller senere i bogen, at "charme ikke var gennemsnitsafrikaa-nerens stærkeste side" (s. 149-50). Sådanne bemærkninger klæder bestemt ikke bogen og giver den et skær af politisk debatindlæg.

Burleigh gør selvsagt ikke noget forsøg på at skabe sympati for terrorister, hvilket naturligvis ikke i sig selv udgør et problem, da deres handlinger trods alt ikke kan siges at være synderligt sympatiske. Det gør det dog ikke legitimt at latterliggøre terroristerne gennem helt irrelevante observationer om deres udseende og seksualliv. En af lederne af den første russiske nihilistiske terrorgruppe, Organisation, bliver for eksempel beskrevet som en "ulykkelig ung mand, der blev plaget af en hustru med en glubende appetit på sex" (s. 42), mens Baders eskapader på diverse bøssebarer i hans unge år også bliver fortalt med slet skjult fordømmelse og moro.

Kvindelige terrorister bliver i Burleighs version ofte beskrevet i alt andet end kønsneutrale vendinger, såsom "den smækre guerillasoldat Laila Khaled" (s. 156), mens Ulrike Meinhofs eftersøgningsplakat derimod bliver beskrevet som det "sure, dejagtige ansigt" (s. 227). Ramzi Yousef, en af hovedmændene bag angrebet på World Trade Center i 1993, bliver beskrevet som "et ansigt domineret af en kartoffelnæse og tunge øjenlåg" (s. 390), hvilket måske er rigtigt, men næppe særligt relevant.

Burleigh viser gennem sin bog, at en kraftig indsættelse af politi og militær mod terrorister og ikke mindst deres sympatisører i lokalbefolkningen uden undtagelse har været "en af de bedste rekrutteringsmekanismer for terrororganisationerne" (s. 118), og at dette næppe vil være den rigtige taktik i kampen mod terrorisme i dag. Men selvom Burleighs bog flyder med blod og afrevne lemmer, bliver læseren ikke meget klogere på, hvorfor folk til forskellige tider og i forskellige politiske og sociale sammenhænge er blevet drevet til at begå disse handlinger, hvis man da ikke lige vil abonnere på forfatterens egen forklaring om psykopatiske masse-mordere drevet af "infantile indretninger" (s. 90) og en "morderisk forfængelighed hos triste, små mennesker, som i deres snuskede værelser knoklede med deres bomber" (s. 91). Men man behøver ikke have forståelse for voldsaktørers motiver for at få forståelse af deres handlinger, og det er denne pointe, som Burleigh synes at have misforstået så fuldstændigt i sin ellers underholdende og til tider ganske interessante bog.

Langs et erindringssted

Holger Berg, ph.d., Grundtvig Centeret, Aarhus Universitet.

Sebastian Olden-Jørgensen: Stormen på København 1659. Et københavnsk og nationalt erindringssted gennem 350 år. Museum Tusulanums Forlag 2011. 172 s. 200 kr. (eller 160 kr. fra forlagets hjemmeside).

Til glæde for historikere med speciale i 1600-tallet er to af den tidlige enevældes militære myter nu kritisk belyst. Slaget ved Nyborg den 14. november 1659 har Janus Møller Jensen undersøgt i artikler i 2009. Olden-Jørgensen undersøger nu minder om den afværgede storm på Københavns volde den 11. februar 1659. Sammenligner man de to bidrag, ses det snart, at Olden-Jørgensen henvender sig til en bredere kreds, og hans studie er ikke bundet umiddelbart til 350-års jubilæet. Stormen på København fortsætter forfatterens forudgående studier af krigserfaringer og deres tekstuelle udtryk i 1600-tallet.

Fokus er skiftet fra tolkninger under og kort efter krigen til det "lange snit" (s. 16). Det er især jubilæer, som undersøges, og det fra taksigelsen indført 1659/60 helt

frem til de afdæmpede mindehøjtideligheder i 1959 og 2009. Den slanke bog er både veloplagt og velskrevet, og med sin metodiske styrke kan den inspirere lignende undersøgelser af erindringssteder. De opsigtsvækkende fester 1859 endevendes med rette, og kendte forfattere som N.F.S. Grundtvig og H.C. Andersen mangler ikke, men de stjæler ikke al opmærksomhed. De lange linjer drages i mindst lige så høj grad ved at dvæle ved perioder som årtierne efter 1766, hvor mindet om stormen gik "i dvale" (s. 55). På denne tid blev beretninger om belejringen delvist demokratiseret og sekulariseret.

Sagt med Annales-skolens begreber bør erindringssteders lange duré vel undersøges, men det indebærer en god portion *histoire conjoncturelle*. Pierre Noras tilgang til erindringssteder (*lieux de mémoire*) gennemgås indledningsvist uden de store teoretiske fagter. Olden-Jørgensen interesserer sig mest for begrebets heuristiske potentiale. Metodisk er der måske også mere inspiration at hente i en slank og fokuseret undersøgelse end i de encyklopædiske flerbindsværker over nationale erindringssteder, som Pierre Nora og Etienne François har udgivet for hhv. Frankrig og Tyskland; for nylig har Inge Adriansen på egen hånd suppleret med en dansk *tour de force* i ét bind.

Stormen på København har politikere, forfattere og billedkunstnere genfortalt gennem en række historier, som i tidens løb ofte har fået en ny drejning eller anden morale. Genfortællingerne analyseres alle ud fra spørgsmålet om, hvem der bar hvilke minder og hvorfor. Det københavnske borgerskab og studenterne af årgang 1659 mindede om løfter, kongen gav dem under belejringen (s. 32-36), og deres beretninger minder dermed en hel del om conquistadorernes kendte krøniker fra 1500-tallet. Adelige og borgerlige kredse behandles side om side med den kongelige erindringskultur. De senere nationale og kommunalpolitiske rammer undersøges med samme opmærksomhed på erindringens bærere og deres interesser. Det forklarer bl.a., hvorfor den royalistiske mindetavle endte i det dunkle indre af Kongeporten på Christiansborg (1918) og ikke på det nyopførte rådhus, som det blev foreslået 1909. Afsnittet om højtidelighederne i 1909 beskriver med akribi og lune for forkvinden for Danske Kvinders Forsvarsforening, Charlotte Norie, og hendes ihærdige, men forgæves indsats. Modsat slaget ved Nyborg havde stormen på København vel overlevet overgangen fra enevældig til national erindringskultur. Dette erindringssted mistede dog allerede i begyndelsen af det 20. århundrede sin glans.

Det mangeartede materiale er især hentet fra Det Kongelige Bibliotek. Interesserede læsere kan på bibliotekets website (endnu) få en smagsprøve ved at genhøre forfatterens foredrag om stormen på København (http://www.kb.dk/da/nb/laesesale/LAEV/olden_joergensen.html, konsulteret 15. december 2011). Bogen udbygger argumentet og smykket af illustrationer, som er velvalgte og kyndigt kommenterede. Stormen på København er både instruktiv og fornøjelig læsning, også for dem, hvis speciale ligger uden for Frederik 3.s styre og den tidlige enevælde. Rejsen langs volden er fuld af halvglemte skrøner og hengemte trofæer. At grave dem frem og sætte dem ind i en større historisk og teoretisk ramme er ingen ringe bedrift.

Danmarkshistorie for indvandrere

Af Nils Hybel, dr.phil., Saxo Instituttet, Københavns Universitet

Bent Østergaard: *Indvandrerne i Danmarks historie. Kultur- og religionsmøder*. Syddansk Universitetsforlag 2007. 562 s. 300 kr.

Denne bogs målgruppe er den såkaldte interesserede offentlighed, og formandskabet i styregruppen for satsningsområdet Religion i det 21. århundrede ved Københavns Universitet, der har opfordret forfatteren til at skrive bogen, udtrykker i sit forord ønske om, "at den må blive læst af de mange 1. og 2. generationsdanskere, som har brug for at få deres situation sat i perspektiv." Hvad styregruppen helt præcist mener, skal jeg ikke sige, men det er i hvert fald i mere end én forstand et diskutabelt historisk perspektiv, Bent Østergaard opererer med. Bogen fremhæver behjertet, at den nuværende indvandring ikke er en ny foreteelse, al det gode indvandrere har bidraget med og al det onde, de har døjet gennem tiderne, men det er i grunden at gøre nutidens indvandrere og deres efterkommere en bjørnetjeneste at fremstille et historisk forløb i perspektivet indvandrere kontra indfødte. Det ligger på linje med en udtalt tendens i vor tid til bestandigt og i snart sagt alle sammenhænge at drage skillelinje i befolkningen mellem såkaldte danskere på den ene side og indvandrere eller nydanskere, 1., 2., 3., 4. ... generationsindvandrere eller -danskere, perkere eller lignende på den anden. I dette ikke særligt sympatiske perspektiv er bogen virkelig et barn af sin tid. Og Bent Østergaard går radikalt til værks.

For at kunne tale om indvandrere og deres efterkommer, eller som det nu åbenbart er blevet på mode at kalde dem: nydanskere og 1. og 2. generationsdanskere, må man selvsagt bestemme modstillingen indfødte, i dette tilfælde danskere. Den bestemmelse kommer Østergaard nemt om ved, idet han blot fastslår, at han som indvandrer betragter en person, "der er født uden for grænserne til det statsområde, der gennem skiftende tider har omfattet det danske monarki" samt deres efterkommere. Herefter går han tilbage til tiden efter den sidste istid, hvor det konstateres, at små grupper af jægere slog sig ned i det "herreløse tundralandskab." Vi, der bor inden for den danske stats territorium, er altså alle efterkommere af indvandrere. Hvornår og under hvilke omstændigheder indvandrere bliver indfødte danskere, står hen i det uvisse. Det kan derfor undre, at andet kapitel rejser spørgsmålet om, hvorvidt det var et indvandrerfolk, der har givet Danmark navn. Det åbenbares imidlertid, at det er en senere svensk indvandrer, Dan, der henvises til i denne farverige gengivelse af savnet om kong Dan, og selv om denne Dan ikke er en historisk person, "tyder meget på, at landet blev navngivet af indvandrere fra svensk område" i det tredje århundrede, mener Østergaard. Der må altså have været nogle danske i området før disse svenskere indvandrede kom til og navngav landet og dets indbyggere. Det er ikke let at følge med i denne vidtløftige spekulation.

Bogen bygger til dels på Bent Østergaards tidligere bog *Indvandrerne i Danmarkshistorie* fra 1983. Aktuelle temaer i samfundsdebatten slår ofte igennem i historievidenskaben med en vis forsinkelse, men Østergaard har med sine populærvideenskabelige fremstillinger været betydeligt fremme i skoene. Hans emne har været højaktuelt i de sidste 30-40 år og er det stadig, men det syn på den sammenhæng, Danmarkshistorien, han sætter sit emne ind i, er til gengæld uaktuelt.

Østergaard holder sig ikke til indvandrerne og indvandringen; han vil, som titlen antyder, også skrive Danmarks historie, og det en meget altmodisch en af slagsen. Bogen giver indtryk af, at der har eksisteret ét samlet dansk kongerige siden i hvert fald begyndelsen af 800-tallet. Det er for nationalt sindede en god historie, men det har ikke meget med historisk virkelighed at gøre.

Undertitlen sonderer mellem kultur- og religionsmøder. Det er betegnende for bogens disponering, at religion trækkes ud af den black box, som begrebet kultur ofte anvendes som. Der er meget om religion og konfrontation mellem og integration af religioner og mindre fra brokkassen kultur, men noget er der. F.eks. er der flere fortrinlige bidrag til forståelsen af, hvordan økonomiske og teknologiske forandringer gennem tiderne har været internationale anliggender. Og om religionen og religiøse minoriteter gennem tiderne er der også megen spændende oplysning at hente. Til gengæld forekommer fremstillingen af kristningen af danerne lidt naiv. Det hænger sammen med, at bogen som naturlig konsekvens af sin uhyre bredde er bygget op på sekundær litteratur og ikke indeholder mange historiografiske refleksioner ud over de afsluttende om nationalismeforskning og indvandrerne i dansk historieskrivning.

Der er ingen litteraturhenvisninger i teksten. Hvis man vil identificere og vurdere bogens litteraturgrundlag, må man konsultere litteraturvejledningen bag i bogen og i øvrigt selv være godt inde i den aktuelle forskningssituation. Det er næppe tanken, at læseren skal bekymre sig om det. Der er jo tale om historieformidling. Og Østergaard er en god formidler med en imponerende belæsthed. Bogens udstyr svarer til sit formål. Den er forsynet med mange flotte billeder i et flot tryk på fint blankt papir og solidt emballeret i stift bind lige til at lægge frem på kakkeltbordet. Forlaget annoncerer bogen som "den første samlede beretning om de forskellige indvandrergrupper, der fra oldtiden til i dag er kommet til Danmark." Det er en præcis karakteristik. Vi mangler stadig moderne undersøgelser af dette relevante historiske emne.

Danskere på krigseventyr og under pligtens tunge bud

Af Bjarne S. Bendtsen, ph.d.

Claus Bundgård Christensen: Danskere på Vestfronten 1914-1918. Gyldendal 2009. 536 s. 449,95 kr.

Thomas Sølbeck: Artillerist på Vestfronten. Thomas Sølbecks erindringer fra Første Verdenskrig. Med forord af Claus Bundgård Christensen. Gyldendal 2010. 176 s. 249 kr.

Der har de seneste år fundet en ganske stor vækst i antallet af udgivelser om 1. verdenskrig og dens virkninger sted herhjemme: et emne, som ellers nærmest har været glemt siden besættelsen. Eksempelvis Henrik Jensens noget reaktionære tolkninger af kulturelt og autoritært forfald siden 1914 i *Ofrets århundrede* (1998); Nils Arne Sørensens grundige gennemgang af krigen i både internationalt og dansk perspektiv i *Den store krig. Europæernes første verdenskrig* (2005); Michael Clemmesens *Den lange vej mod 9. april* (2010), der i vid udstrækning fokuserer på 1. verdenskrigs militærhistoriske implikationer for den næste krig og gennemgår de

militære aktioner i Danmark, Norge og Østersøen i tiden 1914-18; samt endelig den af Henriette Buus redigerede antologi Første verdenskrig ved Tunestillingen. Forsvarsvilje og hverdagsliv (2010), udgivet i forbindelse med en udstilling på Greve Museum om Tunestillingen og den danske krigsoplevelse i sikringsstyrken.

I Sønderjylland har krigen dog aldrig været glemmt, og majoriteten af danske udgivelser om 1. verdenskrig har forståeligt nok været centreret om sønderjyske forhold, da netop de dansksindede sønderjyders krigsdeltagelse på tysk side udgør en langt mere direkte og fatal krigserfaring, end hvad man oplevede i det neutrale Danmark. Alligevel var den af Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen redigerede Sønderjyderne og Den Store Krig 1914-1918 (2006) ifølge forordet den første "samlende fremstilling" om Sønderjyllands historie under 1. verdenskrig, og Claus Bundgård Christensens prisbelønnede Danskere på Vestfronten 1914-1918 er således den første store monografi om de sønderjyske krigsdeltagere – eller nordslesvigske, hvis man skal holde sig til datidens terminologi syd for Kongeåen, hvad Christensen konsekvent gør i bogen.

Titlen lægger måske op til et større fokus på 'den lille historie', end bogen faktisk rummer: Det er en kronologisk opbygget fortælling om krigen på Vestfronten, bygget på et militærhistorisk fundament med inddragelse af den nyeste internationale forskning om de militære landvindinger, indlæringskurver etc., og med et særligt fokus på de dansksindede nordslesvigerne og deres individuelle historier. Titlens danskere er næppe heller helt retvisende: De i forhold til nordslesvigerne forsvindende få danske frivillige på modsat og endog tysk side behandles ikke, og trods det at nordslesvigerne ofte selv betegnede sig som danskere, var de jo ret beset tyske statsborgere under krigen. Dansksindede nordslesvigerne er en anden og vel mere præcis betegnelse.

Ligeledes kan bogens udeladelse af krigens andre fronter forekomme problematisk, da nordslesvigerne, som forfatteren da også gør opmærksom på, deltog på stort set alle fronter og i nærmest alle værn i den tyske hær og flåde. Ser man på en af Christensens vigtigste kildegrupper: den lange række af årbøger fra Foreningen af dansksindede sønderjydske Krigsdeltagere, synes der dog blandt de mange forskellige slags bidrag dér at være en forholdsvis klar overrepræsentation af skildringer fra Vestfronten. Omvendt viser et par af de mere kendte erindringsbøger både at nordslesvigerne hyppigt kæmpede også på Østfronten, og at soldaterne i den tyske hær ofte flyttedes fra den ene front til den anden: Ernst Christiansens Du kan, du maa og skal! To Aar i Krig (1923) udgøres af de to dele "Et Aar mod Øst" og "Et Aar mod vest", og samme struktur findes i Claus Eskildsens Østfront-Vestfront (1929). Men Vestfronten var naturligvis på mange måder – politisk og mentalt – krigens centrale front og er under alle omstændigheder blevet, hvad eftertiden forbinde med 1. verdenskrig, så som fokusområde og rent formidlingsmæssigt kan fravalget af de andre fronter fint forsvares.

Ydermere kan fravalget af andre fronter forsvares med, at Christensen følger de såkaldte danskerregimenter: regimenterne 84 og 86 samt reserveregiment 86, der var hjemmehørende i slesvigske byer som Haderslev, Sønderborg, Flensborg og Slesvig, og i hvilke flertallet af de dansksindede soldater tjente. Disse regimente var primært indsat netop på Vestfronten og deltog, "til en vis morbide glæde for historikeren", som Christensen skriver i indledningen, i stort set alle de vigtige slag på

denne front: Marne, Mons, Verdun, Somme, Arras, Ypres og Cambrai. Dermed også en forklaring på "danskernes" forholdsvis høje tabstal: Af de omkring 26.000 dansksindede soldater i den tyske hær omkom godt 4.000 – flere end under krigen i 1864, som det fremhæves. Endelig gør valget af Vestfronten det muligt for Christensen at berøre nogle ekstremt ømme punkter i forbindelse med nordslesvigernes mulige andel i tyskernes veldokumenterede grusomheder og krigsforbrydelser mod civile i Belgien i krigens start. Sådanne forhold har naturligvis ikke gjort nordslesvigernes deltagelse i krigen lettere at håndtere efterfølgende og er måske en grund til at den kollektive erindring er blevet fuldstændig indkapslet i formularen de kæmpede for en sag, der ikke var deres som tragisk forklaring og tolkningsramme.

Der var dog også andre motiver på spil i forbindelse med nordslesvigernes krigsdeltagelse. De udbredte forestillinger om en kort krig gjorde, at nordslesvigerne i krigens indledende fase alle mødte til krigstjeneste, dels som følge af en pligtkultur, dels og i sammenhæng hermed for ikke at risikere at være afskåret fra at kunne vende tilbage til Nordslesvig efter den forventede tyske sejr. Men derudover var der selv i denne gruppe en ganske udbredt opfattelse af krigen som det store eventyr. En opfattelse, Claus Eskildsen eksempelvis giver udtryk for i sine erindringer, og som man ligeledes finder et eksempel på i en af de seneste af de mange udgivelser af nordslesvigiske krigsdeltageres erindringer, brevvekslinger o.l., der i en lind strøm er udkommet siden krigen: Thomas Sølbecks erindringer om tiden som Artillerist på Vestfronten. Bogen beskriver Sølbecks oplevelser fra sessionen over indkaldelsen til tysk krigstjeneste i oktober 1917 til Centralmagternes nederlag og turen hjem gennem det revolutionsprægede Tyskland. Sølbeck giver, trods det sene tidspunkt i forløbet, udtryk for en vis begejstring i forbindelse med indkaldelsen: Sessionen året forinden i Haderslev havde noget eventyrligt over sig for unge mænd, der som han mest havde opholdt sig hjemme, skriver han. Og selve indkaldelsen, der finder sted efter at hans far er blevet hjemsendt, og efter nogle overvejelser om at flygte til Danmark, beskriver han således: "Lysten til at knibe ud havde heller ikke særlig ideale Grunde; den beroede nærmest kun paa Fejghed, thi min Sympati hældede nærmest til Tysklands Side, og paa den anden Side higede jeg ogsaa efter Eventyr, som jeg mente, Soldater- og Frontlivet vilde føre en hel Del med sig af" (s. 23). En skildring, der særligt grundet det sene tidspunkt og Sølbecks kendskab til krigens virkelighed i kraft af farens deltagelse på Østfronten passer meget dårligt ind i eftertidens opfattelse af krigens tragik i det hele taget og af de dansksindede nordslesvigeres tunge pligt i særdeleshed, men som ikke desto mindre også findes hos andre i denne gruppe, eksempelvis seminarielæreren Claus Eskildsen og redaktør af Flensborg Avis Ernst Christiansen, der begge var i trediverne og således næppe kan ses som eksponenter for den pure ungdoms eventyrlyst. Sølbeck – og på bitreste vis Eskildsen – ændrede dog opfattelse af krigen ved det direkte møde med dens realiteter, som fx den forhærdede omgang med lig, han oplevede i det første møde med fronten (s. 59-60); en opfattelse, der således generelt harmonerer bedre med billedet af krigens rædsler. "Min Soldatertid var forbi, og jeg havde ogsaa faaet nok af dens Eventyr", lyder hans sidste ord i bogen.

Claus Bundgård Christensen har skrevet forord til udgivelsen, og den udgør på sin vis et mindre supplement til hans egen bog, ikke mindst da Sølbeck behandler krigen set fra artilleristens i krigen nok så vigtige, men, særligt i den fiktionsbasere-

de litteratur, ofte udeladte, mere fjerne perspektiv. Granater var langt den største dræber i krigen, og artilleristen var således voldsomt involveret i de ufattelige tabstal – om end typisk uden direkte at se fjenden og skaden, granaterne forvoldte. I Sølbecks tilfælde gælder disse betragtninger dog ikke helt: Han var i størstedelen af sin krigstjeneste feltartillerist og dermed meget tæt på de forreste linjer, bl.a. i direkte kamp med kampvogne.

For afslutningsvis at vende tilbage til Danskere på Vestfronten består bogens billedside af en glimrende blanding af både klassiske og stort set ukendte fotografier fra de dansksindedes krigsdeltagelse: fra forsidens intenst iagttagende blik ud på læseren fra en af soldaterne – skeptisk, bekymret eller resigneret registrerende? – over de nationalt ladede billeder af dansksindede soldater i skyttegravene, der stolt viser danske aviser frem, og gruppebillederne med skilte med påskriften "Nordens Sønner", til billedet af aldrende veteraner, der besøger en krigskirkegård sidst i bogen. Dette opslag (s. 460-61) er, med en sjælden fejl, uden ledsagende tekst og kildeangivelse. Blandt bogens illustrationer anbringer endvidere et enkelt opslag lettere anakronistisk den tyske stålhjelm i 1915: Billedet (s. 94-95) indleder afsnittet om 1915; men stålhjelm kom, som Christensen da også selv gør opmærksom på andetsteds i bogen, først i brug fra januar 1916.

Endelig er det med et godt skud ironi, at Christensen først – og meget rimeligt – kritiserer den voldsomt store betydning, de litterære, typisk pacifistisk farvede tolkninger af krigen har fået for eftertidens opfattelse af den og derpå selv næsten ordret benytter titlen på netop et af disse værker: Erich Maria Remarques Tiden der fulgte (1931), der som efterfølger til den utvivlsomt mest betydningsfulde af de kulturelle tolkninger: Intet Nyt fra Vestfronten (1929), klart må betragtes som en del af denne struktur. Men bogens korte slutafsnit, "Tiden som fulgte", er dog både den kronologisk logiske og absolut ikke uinteressante afslutning på denne store fortælling om de dansksindede soldater i den tyske hær på Vestfronten. I særdeleshed med den uundgåelige kobling af krigsdeltagelsen til genforeningen, sam- og eftertidens tolkning af de mange dræbte og invaliderede som en art blodoffer for landsdelens tilbagevenden til moderlandet, og dermed ikke mindst fremdragelsen af krigens brutale konsekvenser – også for det neutrale Danmark. Konsekvenser, der førte ord som 'renteneuroser' med sig i det danske lægesprog, da landet blev overdraget forpligtelsen for de krigsinvalidede og faldnes efterladte og således nødsagedes til gå ind på – måske kynisk – at sondre mellem eventuelle simulanter og veteraner med virkelige krigspsykosier. Et dybest set sært projekt for et neutralt, ikke-krigsdeltagende land og vel en meget god grund til, at en bog som Christensens ikke allerede blev skrevet i løbet af mellemkrigstiden med dens nogenlunde konstante strøm af krigslitteratur og vekslende bølger af interesse for krigen. Særligt Christensens store bog, men også Sølbecks erindringer, kan dermed varmt anbefales til både den alment interesserede og den forskningsmæssigt specialiserede læser.

Flot, men forvirrende bog om Holmens historie

Frank Allan Rasmussen: Holmen – Fra Flåde til Folk. Gyldendal 2009. 256 s. 299 kr.

Museumsinspektør Jakob Seerup, Statens Forsvarshistoriske Museum, Orlogsmuseet og Tøjhusmuseet.

Holmen – Fra Flåde til Folk af museumsleder og industrihistoriker Frank Allan Rasmussen er et flot og rigt illustreret værk om Holmens historie. Bydelen Holmen har rigeligt fortjent en sådan bog, dels fordi området har spillet en rolle i vigtige begivenheder i Danmarks og hovedstadens historie, dels på grund af de mange markante og interessante bygningsværker på Holmen. Disse bygninger står i dag tilbage som fysiske vidnesbyrd om dansk militær-, industri- og teknologihistorie. Det er kun få steder i Danmark, hvor den samme institution – i dette tilfælde flåden – har fået lov at præge det samme område igennem tre århundreder. Bogens bærende illustrationer er helt nye optagelser, lavet af den dygtige fotograf Hans Ole Madsen. De moderne fotografier suppleres med en række velvalgte historiske malerier, tegninger og fotografier. De stemningsfulde billeder af Holmens mange spændende bygninger og anlæg vil for de fleste læsere være det mest umiddelbart appellerende. Forfatteren gennemgår Holmen bygning for bygning, og bygningerne sættes ind i deres historiske sammenhæng. På den måde skriver bogen sig ind i en række af værker, spændende fra Christian Ellings disputats Holmens Bygningshistorie fra 1935 over bind otte i Bo Bramsens København, før, nu – og aldrig, skrevet af admiral Sven Tostrup. Det nyeste bidrag er Bernt Kures bog Holmen: Orlogsværftet, flådebasen – en ny bydel, der udkom i 2005. Hvis man ønsker en saglig og arkitektonisk redegørelse for Holmens ældre bygninger, er det stadig Ellings disputats, man skal vende sig til, men som bred præsentation af Holmen er den nye bog at foretrække for Tostrups og Kures værker. Om ikke andet, så fordi den er både smukkere og mere opdateret. Af de nævnte værker er det da også kun Ellings disputats, der har et egentligt akademisk udstyr med noter og henvisninger. Det er kuriøst, at Kures bog ikke er medtaget i Frank Allan Rasmussens litteraturliste. Det må være en forglemelse.

Holmens historie kan ikke skrives løsrevet fra Danmarks søkrigshistorie. De omskiftelige sikkerhedspolitiske forhold har dannet baggrund for flådebasens udvikling, og derfor bliver både Slaget på Reden i 1801 og Københavns bombardement og flådens ran i 1807 kort beskrevet, ligesom der fortælles om den danske neutralitetsflåde under 1. Verdenskrig og om flådens sænkning d. 29. august 1943. Frank Allan Rasmussens store viden om skibsbyggeri og -konstruktion gennem tiderne skinner igennem i fortællingen om den teknologiske udvikling, der også kan aflæses i de forskellige bygningers udformning. Sidst fortælles historien om, hvordan de militære bygninger er blevet ombygget og i dag danner ramme om kreative skoler, private virksomheder og boliger.

I bogen øser Frank Allan Rasmussen af sin store viden om Holmen og dens mange bygninger. Med det meget høje detaljeringsniveau er det ikke underligt, at der har indsneget sig enkelte faktuelle fejl og unøjagtigheder. Således er det en misforståelse, at det store flag på Nyholms Hovedvagt ("Under Kronen") blev "overført" til batteriet Sixtus (s. 40). Det anvendtes aldrig dagligt, men derimod ved

særlige lejligheder. Det er også underligt, at vi på s. 58 får at vide, at Marinekasernen er pudset, når nu de fine fotos tydeligt viser, at den står i blank mur. Og så bliver ejerne af museumsskibet Peder Skram nok kede af at læse, at deres "whiteheadtorpedoer" snart kun vil være en rustbunke (s. 57) – mon ikke de holder lidt længere? Torpedoerne er i øvrigt af en koldkrigstype, som ikke har noget med firmaet Whitehead at gøre, det er en TP 613.

Det skal slås fast, at forfatteren er vores fornemste kender af Søetatens håndværkere og deres historie i ældre tid. Netop derfor må det være på sin plads at påtale nogle unøjagtigheder i behandlingen af denne gruppe. I afsnittet om "Holmens faste stok" står der, at håndværkerne var "inddelte i divisioner". Det er ikke korrekt. Håndværkerne var indtil 1816 inddelt i kompagnier, og først da indførte man en opdeling i to divisioner, hvor den ene bestod af håndværkere og den anden af søfolk. Det er overfladisk set kun en mindre fejl, men når det alligevel skal påtales, er det fordi fejlen illustrerer et misforhold i forfatterens repræsentation af, hvem der egentlig arbejdede på Holmen. Forfatteren interesserer sig nemlig hovedsagelig for håndværkerne, der som nævnt i 1816 fik deres egen division. Men i den periode, som det meste af afsnittets tekst beretter om, nemlig 1700-tallet, fandtes der fem kompagnier af håndværkere med op til ca. 1000 mand og fire divisioner søfolk med tilsammen over 4000 mand, der også arbejdede på Holmen, når de ikke var udkommanderet med orlogsskibene. Naturligvis er håndværkernes historie vigtig, men de mange søfolk, som jo udgjorde langt flertallet både i det daglige arbejde på Holmen og blandt Nyboders beboere, kunne godt have fortjent blot at blive nævnt.

Bogen har en stor svaghed i sit grafiske udtryk. Forlaget har valgt grafisk at gøre forskel på de forskellige kapitler. Selvom kapitlerne i indholdsfortegnelsen ser ud til at være ligeværdige, fremgår det ved nærmere læsning af bogen, at hver af afsnittene om Holmens fem øer indledes med et svært forståeligt kort over den aktuelle ø samt en hovedtekst, der er sat med sorte typer. De øvrige afsnit er sat med blå typer og en anden skrifttype, som er den samme skrifttype som bogens billedtekster. Er De forvirret, kære læser? Det er der ikke noget at sige til! Denne typografiske finurlighed giver desværre en meget uensartet og af og til direkte forvirrende læseoplevelse.

Det er godt, at den kyndige forfatter nu har fået udgivet et værk, hvor han bredt formidler dele af sin store viden om flådens historie. De interesserede læsere blev snydt for at få glæde af denne viden, da det femte bind af Den Danske Flådes Historie om 1700-tallets flåde, som Frank Allan Rasmussen skulle have skrevet, aldrig udkom. Værkets videre udgivelse er nu helt opgivet.

Efterkrigstidens Tyskland

Af Karl Christian Lammers, lektor, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Per Øhrgaard: Tyskland. Europas hjerte. Et essay. Gyldendal 2009. 280 sider. 239 kr.

Jan Bo Hansen: Muren. Historien om et politisk bygningsværk. Gyldendal 2009. 326 sider. 299 kr.

To danske kendere af det nye Tyskland – Per Øhrgaard og Jan Bo Hansen – har for nylig udgivet bøger omhandlende den tyske efterkrigstid. Mens germanisten Per Øhrgaard i *Tyskland – Europas hjerte* i brede strøg opridser udviklingen i Tyskland efter 1945, skildrer journalist Jan Bo Hansen i *Muren* historien om den 155 km lange mur rundt om Vestberlin – kaldet Berlinmuren – der siden august 1961 skulle afholde de indespærrede østtyskere fra at flygte til Vestberlin og videre til Vesttyskland.

Per Øhrgaards essay om Tyskland som Europas hjerte er en elegant og velskrevet tour de force gennem primært Forbundsrepublikkens, altså Vesttysklands, udvikling efter 1945. Det er også en personligt oplevet og engageret beretning om et Tyskland, som forfatteren bekender sin uhildede kærlighed til. Det Tyskland er Vesttyskland. Det er Vesttysklands politiske og økonomiske og i mindre grad sociale og kulturelle udvikling, der står i fokus for Øhrgaards fortælling, og derfor får situationen i det andet Tyskland, DDR, der i modsætning til Vesttyskland jo heller ikke overlevede sin problemfyldte historie, en langt mere stedmoderlig hvis ikke overfladisk behandling. Og mht. DDR ryger der nogle finker af panden; således omtales Hoyerswerda som en af DDR's prominente industribyer (s. 219). Hoyerswerda var tværtimod DDR's første "socialistiske boligby", en ren bolig- eller soveby for arbejderne fra det nærliggende brunkulskraftværk, Schwarze Pumpe, Europas største kraftværk.

Øhrgaards fremgangsmåde er mere associativ end analyserende, det gælder også den hoveddel der efter en kort indledning om tyskerne og historien og Europa i kronologiske rammer følger efterkrigstiden og den tyske deling, den økonomiske fremgang, 1960'erne med ungdomsoprør og demokratisering og 1970'ernes krise og terrorisme, inden der sluttes af med 1980'erne, (gen)foreningen og dens følger. Det er Øhrgaards opfattelse, at indlemmelsen af DDR må opfattes som "kolonisering", hvilket det kontant sagt også var. Hans fortælling skildrer bredt under inddragelse af passende citater. Man kan være uenig i flere ting, f.eks. mener jeg, at det er forkert at hævde, at det tyske rige ikke blev opløst i 1945 (s. 60) – de allierede sejrherter overtog jo regeringsmagten i Tyskland, og dermed eksisterede der formelt ikke længere nogen tysk stat. Tyskland var folkeretligt ophørt med at eksistere. Bogen rummer megen viden og mange oplysninger, den ser Helmut Schmidt som den store tyske statsmand, og som helhed har Per Øhrgaard fremlagt en veloplagt og også personligt oplevet fortælling om den tyske efterkrigshistorie.

Per Øhrgaard opsummerer fint vor viden krydret med personlige oplevelser, og hans essay fremlægger derfor ikke nogen ny viden. Det gør Jan Bo Hansens mere detaljerede skildring af Berlinmurens forhistorie og historie heller ikke. I bogen sammenfattes den omfattende historiske forskning, der efterhånden er udkommet om baggrunden for opførelsen af muren og om murens konsekvenser for ikke bare

DDR og østtyskerne, men også for Vesttyskland. Det præciseres, at det var den østtyske leder Walter Ulbricht, der pressede på for at få etableret en fysisk afgrænsning. Skildringen sker med udgangspunkt i en redegørelse for den internationale kontekst, der udgjorde præmissen for Berlins prekære situation som Den Kolde Krigs europæiske center midt i den sovjetiske besættelseszone og senere i DDR. Berlins beliggenhed gjorde en afspærring af den sektordelte storby til en nødvendighed for DDR's overlevelse. Tyngdepunktet i bogen er livet i den af muren delte millionby, det forfatteren kalder flugt og tilpasning, men også hvordan opførelsen af Berlinmuren som markering af indflydelsessfærer måske paradoksalt banede vejen for større forståelse mellem øst og vest og dermed den "forandring gennem tilnærmelse", der tvang det lukkede DDR til at åbne sig. Murens historie blev som bekendt afsluttet med dens åbning 9. november 1989 og med DDR's sammenbrud, efter at fundamentet for statens eksistens var forsvundet. Murens historie bliver skildret sagligt og nøgternt – det er dog irriterende, at forfatteren konsekvent fremstiller fortiden i præsens!

Som antydnet indskrænker de to omtalte bøger sig til at formidle allerede eksisterende viden. Bøgernes anvendelighed og brugsværdi for historikerne og historisk interesserede – deres formidlingsmæssige kvaliteter ufortalt – mindskes af, at de ikke indeholder noget videnskabeligt apparat, således at oplysningerne kan tjekkes. Per Øhrgaard henviser stort set kun til sig selv, mens Jan Bo Hansen nøjes med en kommenteret bibliografi.

Her er et billede af nogle gamle bøger

I stedet kunne vi have bragt en reklame for din nye bog.

Skal den med i næste nummer?

Kontakt redaktionen på info@1066.dk for et tilbud.

Rus I: Bersærker og svampe. Af Morten Greis Petersen, mag.art.

Bersærken er en af vikingetidens fascinerende mysterier. Krigere opslugt af vildskab, og på slagmarken ramt af bersærkergang er de frygtløse og ude af stand til at føle smerte. Men bersærkergangen, hvor har den sin rod? En tese lyder, at vildskaben udspringer af den røde fluesvamp, *amanita muscaria*.

Tesen lyder, at bersærkerne, inden de kastede sig ud i kamp, indtog rød fluesvamp gennem øl eller mjød eller ved at drikke urinen fra en mand, der havde indtaget fluesvampen, idet ikke alle svampens giftstoffer optages i kroppen, men udskilles i urinen. Til trods for at tesen om den giftige svamp måtte passe godt ind i populærforestillingen om bersærker som fändenivoldske kraftkarle, står den ikke stærkt, når kildematerialet studeres nærmere.

Den svenske professor Samuel Ödman præsenterede i 1784 den idé, at bersærkernes rasen udsprang af indtagelsen af fluesvamp. Ideen er siden blevet hængende og er også blevet forsøgt anvendt til at forklare vølvers trancer med. Inspirationen kom til Samuel Ödman fra rejseskildringer, der beskrev Ruslands sibiriske folkeslag.

Skildringerne beskrev bl.a. de sibiriske shamaner og deres opvisninger. Af nogle rapporter fremgik det, at nogle shamaner indtog svampe, og af andre at shamaner ikke indtog noget. En ting var dog sikker, og det var, at fluesvampen var et eftertragtet rusmiddel af den lokale befolkning, som betalte godt for svampene. Oberst Philip Johan von Strahlenberg i svensk tjeneste brugte 12 år som krigsfange år i Sibirien og udgav siden i 1736 en geografisk afhandling, hvor han beskrev de lokales skikke, blandt andet hvorledes fattige folk samledes ved de velhavendes hjem, når der festedes og blev indtaget fluesvamp, og de ville her samle og drikke gæsterne urin for at få del i de festendes rus.

I andre 1700-tals rejseskildringer er beretninger om europæiske officerers forsøg med svampene, og hvorledes de påvirkes af hallucinationer, rammes af kvalme og af *macropsia*, hvor synsindtryk forvrænges, så en kvist på vejen bliver en træstamme, og et musehul bliver til en dør. Efter indtagelsen var der ikke nogen kampgejst.

Alene effekten rød fluesvamp taler imod at svampen har været indtaget i forbindelse med kamp. De kæmpende ville være plaget af hallucinationer og kvalme og være forstyrret af rusen, men også kildematerialet taler imod. Der er ingen beskrivelser af, at bersærker indtager noget i forbindelse med kamp. I sagaerne er bersærker ofte bøller og voldsmænd, og som et par eksempler skal vise, er der i sagaerne ikke tegn på indtagelse af fluesvamp.

I Egils saga møder Egil bersærken Ljot, som, inden de skal slås, begynder at brøle og bide i sit skjold, men herefter snakker de to tvekæmper videre, og bersærken Ljot er ikke opslugt af raseri. I Grettirs saga står Grettir over en bersærk til hest. Da bersærken tror, at Grettir vil snakke sig fra tvekamp, begynder denne at brøle, bide i skjoldkanten og skule over kanten på sit skjold, så Grettir giver skjoldet sådan et spark, at han brækker bersærkens kæbe. Senere står Grettir over for bersærken Thorir og hans mænd. Da det kommer til strid, beretter sagaen, at bersærkernes vildskab kom over dem. Her er vildskaben ikke følgen af et rusmiddel, men af situationen, og den giver ikke bersærkerne nogen fordel, og snart er Grettir sejrrig.

Eksemplerne viser at bersærker giver et show af sig, men ikke at de indtager rusmidler.